

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ

Факультет гуманітарних наук

Кафедра літературознавства імені Володимира Моренця

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь – бакалавр

на тему: **«АЛЬТЕРНАТИВНА ІСТОРІЯ У ТВОРЧОСТІ
ОЛЕКСАНДРА ІРВАНЦЯ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання
Спеціальності – 035.1 ФІЛОЛОГІЯ
(Українська мова та література);
освітньої програми: *Мова, література,
компаративістика*

Буклів Тетяна Романівна

Керівник: Борисюк І.В., доцент, кандидат
філологічних наук

Рецензент _____
(прізвище та ініціали; наук. ступінь, вчене звання)

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою « _____ »

Секретар ЕК _____

« _____ » _____ 2025 р

Київ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. АЛЬТЕРНАТИВНА ІСТОРІЯ ЯК ЖАНР	5
1.1. Поняття альтернативної історії	5
РОЗДІЛ 2. АЛЬТЕРНАТИВНА ІСТОРІЯ У ТВОРЧОСТІ О. ІРВАНЦЯ	10
2.1 Конструювання альтернативної реальності в романі «Рівне/Ровно»..	10
2.1 Конструювання альтернативної реальності в романі «Харків 1938»..	17
2.3. Поєднання художнього та історичного в романах.....	21
РОЗДІЛ 3. ЖАНРОВА ТА СТИЛЬОВА СПЕЦИФІКА РОМАНІВ О. ІРВАНЦЯ	38
3. 1. Антиутопія чи антиантиутопія? Проблема визначення жанрової приналежності.....	38
3. 2. Буфонада та бурлеск у контексті альтернативного історичного сюжету.	44
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	50
ДОДАТКИ	57

ВСТУП

Актуальність теми

Сфера альтернативної історії в українській літературі мало досліджена та прочитана. Щороку з'являються нові тексти цього жанру, набираючи посередньої популярності або ж залишаючись у тіні серед читачів та літературознавців. Історичний аспект, у своєму альтернативному вияві, є ключовим у творах такого типу, де невідповідність історичних фактів з реальністю привертає увагу читача та впливає на сприйняття тексту, на його будову та на місце в жанровій системі. Варто зауважити, що розглядаючи такі тексти важливо залучати історичну та літературознавчу критику, аби дослідити їх найбільш якісно та з урахуванням усіх важливих аспектів.

Альтернативну історію часто плутають з явищем утопії чи антиутопії, адже обидва є жанрами фантастики, тому розмежувати ці поняття та проілюструвати їх теж необхідно.

Жанр альтернативістики цікавив багатьох дослідників світу, менше — України. Зокрема, серед найбільш відомих можемо виокремити Г. Тердлава, М. Грінберга, К. Геллексон, які досліджували походження терміну, розглядали його в межах літератури [64, 66], Р. Коулі — історик, укладач та автор передмови чи не найвідомішої збірки есеїв про альтернативну історію під назвою «А що, якщо?» [60].

Серед українських дослідників-альтернативістів у межах літератури можемо виокремити А. Аністратенко, О. Бровко, О. Котляр, Н. Макшеєва, С. Матвієнко [2, 4, 26, 38, 39], які розглянули жанр зокрема та на прикладі конкретних текстів. Першорядною дослідницею літературної альтернативістики в Україні прийнято вважати З. Шевчук, яка дала визначення явищу, описала структуру таких текстів, загалом окреслила моделювання історії в постмодерних творах [54].

У цій роботі плануємо розглянути явище альтернативної історії на прикладі творчості конкретного автора української літератури — Олександра Ірванця. Над текстами письменника, зокрема в розрізі альтернативного жанру, працювали А. Аністратенко, Г. Грабович, А. Новиков, З. Шевчук, О. Бровко та ін [2, 4, 10, 41 54].

Усі вони побіжно згадують тексти автора та беруть їх у свої роботи радше як конкретний приклад явищ, аніж аналізують їх окремо та в повному вимірі відповідно до вищезгаданого жанру. Тому вважаємо за потрібне розглянути творчість автора окремо від інших творів цього жанру та обов'язково із залученням аналізу інших літературних явищ, які мають місце в написаному автором тексті, окресливши їхній вплив на альтернативну історію в обох романах.

Метою цієї роботи є спроба дослідження, аналізу та характеристики альтернативної історії України 20-го ст. у творах Олександра Ірванця «Харків 1938» та «Рівне/Ровно», а також маємо на меті обґрунтувати жанрові та стильові особливості романів.

Для поставленої мети важливо виконати низку **завдань**:

- розглянути явище альтернативної історії в науковому та в художньому аспектах;
- проаналізувати розгортання історичних подій на прикладі романів О. Ірванця «Харків 1938» та «Рівне/Ровно»;
- виявити та порівняти художні та історичні аспекти у творі;
- охарактеризувати явища точок біфуркації та історичної випадковості;
- проаналізувати авторське визначення жанру анти-антиутопії та дослідити його вплив на альтернативну історію України в романі «Харків 1938»;
- окреслити та розмежувати явища альтернативної історії, утопії та антиутопії;
- виявити вплив бурлеску та буфонади на явище альтернативної історії та на романи зокрема.

Об'єктом роботи обрано романи О. Ірванця «Харків 1938» та «Рівне/Ровно».

Предметом дослідження є альтернативна історія України 20-го століття у текстах Олександра Ірванця «Харків 1938» та «Рівне/Ровно».

Методи дослідження. Основними у цій науковій роботі є методи порівняльного та формального аналізу. Їхнє використання зумовлене необхідністю порівняти альтернативну історію в художньому й науковому плані та дослідити унікальність форми творів О. Ірванця «Харків 1938» та «Рівне/Ровно». Також теорію

інтертекстуальності, задля з'ясування смислової функції інтертекстуальних елементів, які притаманні постмодерному твору, та герменевтичний метод для тлумачення тексту без врахування зовнішніх чинників.

Матеріал дослідження – романи О. Ірванця «Харків 1938» та «Рівне/Ровно».

Робота містить вступ, три розділи, висновки, список використаної літератури та додатки.

РОЗДІЛ 1. АЛЬТЕРНАТИВНА ІСТОРІЯ ЯК ЖАНР

1.1. Поняття альтернативної історії

Задумуватися про те, що б трапилося, якби події відбувалися по-іншому, зазвичай притаманно історикам. Ті чи інші випадки передбачають низку передумов,

які призвели до того результату, який ми бачимо тепер. Відповідно науковці, які вивчають питання історії, обов'язково зацікавлені у вивченні послідовності подій, причиново-наслідкових зв'язків та мають відповідь на питання *«чому так сталося?»* Людська фантазія безмежна і прослідкувати послідовність та наслідковість наявних фактів хоч і складно, але більш реально, а крім цього має гостру потребу, на відміну від створення теорії, яка б відповідала на питання *«а що якби?»* Над розробкою відповідей на друге питання також притаманно працювати історикам, проте часто в цій сфері не останнє слово за літераторами та літературознавцями [60, с. 7]

Поняття альтернативної історії бере початок з давніх-давен. Буде хибним вважати, що лише нещодавно люди почали замислюватися про це явище, адже початки ми бачимо аж в античній культурі. Найдавніший факт використання жанру альтернативної історії фіксують у текстах Тіта Лівія — римського історика I століття н. е. Науковець Стародавнього Риму у своїй праці *«Історія про заснування міста»* припускає що було б, якби Александр Македонський звернув свою увагу на захід і напав на Римську імперію наприкінці IV ст. до н. е. У висновку він наполягає, що за такого розкладу подій римляни могли легко здобути перемогу над македонцями [35]. Наступні найвідоміші згадки жанру доведені в текстах XIX ст.: *«Дивовижні історії про Алроя»* або *«Алрой»* Бенджаміна Дізраелі (1883 р. у чотирьох томах), де автор використовує образ реальної історичної постаті месії Алроя, разом з його повстанською діяльністю, та зображує його як єврейського лжепророка. Реальність постаті Давида Алроя також не доведена і так само не спростована, саме тому питання альтернативності тексту Дізраелі залишається відкритим [59]. Отже, найбільш раннім текстом, який ми можемо точно ідентифікувати як альтернативне письмо, а крім цього робота здобула неабияку популярність завдяку своєму жанру, вважають працю Луї Жоффруа *«Наполеон і завоювання світу, 1812-1832: історія Всесвітньої монархії»*. Автор припускає там можливий хід подій, якби Наполеон I Бонапарт усе ж реалізував свої амбіції та захопив світ. Згодом у 1994 текст перевидадуть, а назву змінять на *«Наполеон і завоювання світу 1812-1832: Вигадана історія»*, аби одразу наголосити на

несправжності викладу інформації, що тільки підтверджує тезу про нереальність та альтернативність написаного [62].

Як бачимо, посилювали жанр альтернативної історії найбільш впливові історичні події, зокрема війни та революції. Саме тому спостерігаємо збільшення альтернативних текстів у подальші роки, а саме під час Першої та Другої світових воєн. Якщо розглядати цей жанр в межах українських земель, то його розвитку сприяли революція в Росії та загарбницька політика цієї ж держави, саме тому повноцінний розвиток АІ в літературі переважно припадає на ХХ-ХХІ ст.

У ХХ-ХХІ століттях жанр стрімко формується в багатьох країнах (в Іспанії, США, Англії, Польщі, Чехії та ін.), зокрема в літературі («Людина у високому замку» Філіп К. Дік, «Фатерланд» Р. Гарріс, «Як творити історію» С. Фрай) та кіно («Людина у високому замку», «Мисливці») [37, 61, 63]. Серед історичних найбільш відомих нам праць можемо виокремити «А що, як?» Р. Коулі – книга є збіркою есеїв від різних авторів, де військові історики уявляють свій альтернативний хід подій у різноманітних країнах з часів до нашої ери до середини ХХ ст; «Найкращі альтернативні історії ХХ ст.» Г. Тердлава, М. Грінберга – збірка вигаданих історичних оповідань про альтернативні події виключно 20-го століття; «Альтернативна історія: переосмислення історичного часу» від К. Геллексон, де авторка розглядає явище зокрема в межах літератури [60, 64, 66]. Отже, бачимо, що жанр альтернативної історії активно розвивався у світі, виринаючи то в історичних та літературних наукових працях, то в художніх текстах, що також ще раз підтверджує тісний зв'язок між вигаданим та реальним, науковим та художнім аспектами.

Українська альтернативістика у своєму фонді також має важливі матеріали. Зокрема, найбільш точним прикладом тексту в жанрі АІ ми можемо вважати «Дефіляду в Москві» (1999 рік) В. Кожелянка, від якого прийнято датувати зародження жанру загалом, та інші твори автора: «Конотоп», «Тероріум», «Ефіопська Січ», «ЛжеNostradamus»; окремо в жанрі АІ працювали такі письменники: Р. Іваничук («Манускрипт з вулиці Руської»), О. Ірванець («Харків 1938», «Рівне/Ровно»), П. Дерев'янка («Аркан вовків», «Тенета війни»), Ю. Щербак («Час смертохристів») та

ін. [13, 14, 22-24, 27-31, 55]. Василя Кожелянка вважають засновником жанру АІ в Україні та найголовнішим теоретиком [2, с. 13-14]. Його текст «Дефіляда в Москві» й досі залишається одним із найвідоміших у жанрі альтернативної історії в Україні. У творі автор припускає можливий хід подій за умови, що Гітлер під час Другої світової війни залучився підтримкою поневолених народів СРСР, зокрема на бік вермахту стає Україна, що дозволило розбити армію Сталіна та провести переможний парад у Москві на Красній площі [27]. А. Аністратенко доводить, що саме В. Кожелянка ми можемо називати найбільшим альтернативістом в українській літературі, зважаючи на повноту авторського доробку в межах жанру [2, с. 64-65].

Виникнення АІ як жанру в українській літературі нерідко датують 1928 роком, адже саме тоді Володимир Винниченко видає свій найбільший роман «Сонячна машина». Про це згадує й А. Аністратенко, піддаючи цю тезу сумнівам, навіть попри наявність у романі деяких альтернативних елементів оповіді [2, с. 64]. Всупереч тому, що дискусії щодо жанрової приналежності одного із найвідоміших текстів автора досі тривають (це роман утопічний чи радше антиутопічний, соціально-філософський чи науково-фантастичний), ми не можемо класифікувати його як альтернативний роман, зважаючи на відсутність таких ознак: немає відхилення в певний історичний момент, тобто в тексті немає точки біфуркації, від якої пішов би відлік для альтернативного розгортання подій – автор від початку створює іншу реальність, світ не має чіткої історичної відповідності; немає датування та згадок про конкретні історичні події, так само немає реальних історичних постатей або хоча б прототипів, усі персонажі вигадані; сюди ж повний фокус не на історію, а на саму ідею [7]. Отже, роман В. Винниченка «Сонячна машина» не можна повністю зараховувати до жанру АІ, відповідно починати відлік для АІ в українській літературі теж немає сенсу, навіть попри те, що текст має деякі ознаки жанру, серед яких: наявність глобальних змін, створення іншої версії політичного та суспільного устрою, зокрема відмова від капіталістичного устрою. Усе ж, на нашу думку, текст має більше ознак антиутопії, зважаючи на наявність вигаданої реальності, песимістичної моделі фіналу, псевдо прорив, який є загрозою, а не порятунком для суспільства та ін. Тому АІ як жанр в

українській літературі бере початок з тексту В. Кожелянка «Дефіляда в Москві», відповідно можемо встановити конкретну дату – 1999 рік, про що також згадують й інші науковці [2, с. 64].

З цього також випливає потреба окреслити визначення жанру АІ в українській літературі та визначити основні його ознаки. З. Шевчук зазначає, що для української художньої альтернативної історії притаманна постмодерна стилістика, зокрема в таких текстах ми часто можемо побачити фрагментарність оповіді, інтертекстуальність, іронічність, руйнування принципу суб'єктивності та ін. Виникає два типи героїв: перший тип – борець за ідеали, зокрема в національному вияві, який має на меті здобути те саме омріяне майбутнє для держави, але тут автор буде гратися з його постаттю та долею, висміюючи це сліпе утопічне бачення, відповідно прочитуватимемо написане як щось менш серйозне; другий тип – герой-протилежність до першого типу, той, хто приречений виконати найгірший сценарій [54, с. 4]. Окрім цього, тексту АІ в українській літературі притаманні такі ознаки: наявність справжніх історичних персонажів, датування (яке може мати різні варіації, але попри все повинно бути в тексті), залучення справжніх або вигаданих історичних документів та створення точок біфуркації, звідки й починатиметься основна оповідь, фрагментарність структури оповіді. Найчастіше українські автори використовують матеріали з вітчизняної історії, зрідка беруть зі світової, але в такому випадку історичне тло буде не основним, його заступатиме різноманітна проблематика або ж жанр АІ не буде єдиним та центральним [54, с. 7-8].

Українські автори, зокрема В. Кожелянко та О. Ірванець, використовують у своїх текстах два типи моделювання АІ: альтернативне та контрафактичне. Де альтернативне моделювання – це варіант історичних подій, які справді могли відбутися, а контрафактичне моделювання, відповідно, варіант побудови історичної парадигми, який жодним чином не міг стати реальністю [55, с. 4].

Вважаємо за необхідне окреслити дефініцію та зміст уже згаданого вище явища під назвою «точка біфуркації» або ж іще «точка неповернення». Саме воно є ключовим інструментом у створенні АІ як в художній літературі, так і в історичних

працях. За визначенням Ю. Святця, точка біфуркації – це значення параметрів, за яких якісно змінюється фазовий портрет системи [47]. З. Шевчук зазначає, що саме від точки біфуркації або ж вибору починається будь-який відлік моделювання або інтерпретації автором подальших історичних подій. Загалом розуміння часу автором зосереджено в тексті на основі окремих фрагментів. Практично неможливо та й не потрібно описувати в художньому тексті детальну історичну картину, адже історія у вигаданому світі, навіть у жанрі альтернативної історії, виступає як тло, відповідно автор акцентує увагу на вибіркових моментах [54, с. 6].

РОЗДІЛ 2. АЛЬТЕРНАТИВНА ІСТОРІЯ У ТВОРЧОСТІ О. ІРВАНЦЯ

2.1 Конструювання альтернативної реальності в романі «Рівне/Ровно»

У романі «Рівне/Ровно» часопростір будується в межах 1970-х та 2000-х років. Ми спостерігаємо за життєписом головного героя Шлойми Ецірвана. Основна сюжетна лінія зосереджена у 2000-х роках, події відбуваються протягом одного дня 17 вересня. Точний рік нам невідомий, автор навмисне залишає три крапки після трьох чисел (200...) [23, с. 197]. Звідси впливає проблема датування. На початку книги маємо вигадану статтю з двох абзаців, яка походить з «Короткого довідника з

економічної географії Соціалістичної Республіки України» (можемо вважати за вигаданий історичний документ) про теперішній стан міста Рівне/Ровно, де роки все ж згадано. Описано економічне становище обох частин міста станом на 2001 рік в умовах розділеності. Бібліографічний опис довідника датується 2002 роком, отже, можемо припустити, що події відбуваються пізніше або ж того самого 2002-го року [23, с. 3]. Як зазначає Зоя Шевчук, існує багато різних видів датування в альтернативній художній літературі. Вона подає сім різновидів, і серед них наш текст ми можемо кваліфікувати одразу за двома тезами: датування свідомо опущене, бо автор прагне акцентування на особистісному контексті героя і водночас наявне відносне датування, де автор згадує загальновідомі події, за якими ми можемо визначити хоча б приблизний час. Сюди ж, третім пунктом, можемо долучити варіативність пункту відліку історії, де перетинається хронологічний час та відносне датування [54, с. 7-8]. Завдяки такій грі з часовими межами доволі складно простежити ланцюжок історичних фактів та подій, адже точних дат у тексті дуже мало, і якщо вони є, це авторські альтернативні варіанти датування. Попри все, такий прийом дозволяє сприймати написане як мемуари чи сповідь головного героя. Автор веде оповідь від третьої особи, тому така заплутаність у часових межах (що доволі притаманно людській свідомості) додає справжності написаному, ніби автор проникає в голову героя та пише його спогадами, транслює його почуття та відчуття. Зайве датування та загалом наявність точної системи тільки додасть штучності такому прийому. Цю теорію можна підкріпити припущенням, що Шлойма ецірван насправді є прототипом самого автора, зважаючи на збіг деяких імен (дружина під іменем Оксана у тексті та в реальному житті автора) та гру з прізвищем «Ецірван», яке, найвірогідніше, виникає після перестановки літер у прізвищі автора «Ірванець», що також є цікавою теорією, яку довести легше, аніж спростувати [16, с. 1]. Події дійсно чітко обмежені сімнадцятим вересня, одним днем, але ми часто повертаємося в минуле, в дитинство, в підлітковість та ранні роки життя Шлойми. Було б неприродно, хоч і корисно для подальших досліджень, якби автор супроводжував ці спогади чітким датуванням.

Отже, місцем події є місто Рівне, яке в умовах вигаданого автором світу є розділеним на дві частини: соціалістичну та демократичну. Шлойма Ецірван походить зі Східного Рівного, але в той день, коли відбувся поділ, він випадково залишився ночувати в західній частині, відповідно повернутися додому до рідних героїв більше не зміг. Жителі Західного Рівного не можуть вільно навідуватись до своїх земляків на схід. Для цього в них є спеціальні дні, які визначаються ОУЗВМН (Організація управління зовнішньої та внутрішньої міграції). Прихильність східної влади до дивних аббревіатур прикметна та показова, адже таку тенденцію ми знаємо ще з часів СРСР і про це маємо на меті згадати далі. Практично влада східного сектору і є Союзом Радянських Соціалістичних Республік, але вже в новітньому часовому розрізі. Союз не розпадається у 1991 році, і крім часової приналежності практично нічого не змінюється: каральні методи, однопартійна система, комуністична ідеологія, невідповідність реальної картини щодо написаного та протрансльованого тощо. Усе це бачить Шлойма, повернувшись на один день до рідної частини міста. З моменту поділу міста пройшло 5 років, про це згадує сам головний герой, але східна частина міста практично не змінилася, чого не можна сказати про порівняно інноваційне Західне Рівне [23, с. 17]. Отже, герой, під час перетину стіни, ніби подорожує в часі, а не місцевістю. Стіна є порталом між двома світами, які кардинально різні не лише за своїм виглядом (занедбаніми будівлями та однаковими вулицями), а й за ментальністю, рівнем свободи, світобаченням та розумінням історичного контексту.

Важливо окремо розглянути образ стіни в тексті, який є наскрізним та навіть фігурує в назві. Під час прочитання, аналізуючи Ірванцеву рівненську стіну, ненавмисно проводимо паралель із вже відомою та реальною Берлінською. Обидві виростають за ніч, без попередження, слугують бар'єром, який розділяє одне місто, у випадку Ірванцевої альтернативи на Східне Рівно та Західне Рівне, відповідно до владного апарату, який там керує. Одна частина демократична (західна), інша – тоталітарна (східна), але в будь-якому випадку обидві перебувають під владою інших держав. У світі автора Україна не має незалежності, СРСР зберігає свою могутність,

а про світовий контекст нам майже нічого невідомо. Навіть попри те, що читач уявляє західну частину міста та України загалом як більш позитивний сценарій для держави, усе ж бути під протекторатом когось вищого не є рівним бути господарем у своєму кутку.

В анотації до видання 2023 року прочитуємо думку, що Ірванцева рівненсько-ровенська Стіна не є філіалом Берлінської стіни [23]. Звісно таке порівняння природне та неминуче, зважаючи на достатню низку спільних ознак, тому про нього й згадано навіть в анотації, тож вважаємо за потрібне провести порівняльний аналіз цих двох утворень.

Поява в межах Рівного стіни була спричинена вторгненням військ НАТО на територію СРСР, «західна частина міста насильницьким шляхом відторгнута зі складу СРУ» за інформацію з економічної статті на початку, авторство якої належить Політвидаву Соціалістичної Республіки України [23, с. 3]. Інспекційна поїздка сил НАТО на Тучинський військовий полігон збіглася з наступом українсько-російського альянсу зі сходу, і західні офіцери були змушені тікати в бік Західної Європи з Тучину до Рівного і вже там укріплювати свої позиції [23, с. 16]. Згодом головний герой підтверджує вищезгадану тезу та вказує, що вже встановлення бетонної огорожі відбулося за одну коротку літню ніч, коли війська СРУ втомилася протистояти натівським технологіям [23, с. 25]. Практично версії обох сторін різняться: Схід звинувачує Захід, а Захід – Схід. Але той факт, що саме завдяки силам СРСР в один момент єдине місто Рівно розділилося, і саме за їхнього сприяння утворилася стіна, ми не можемо заперечити. Німецька стіна також з'являється однієї літньої ночі з ініціативи НДР (Німецької Демократичної Республіки), аби огородити Західний сектор Берліну та запобігти вільному контакту громадян обох частин держави. Усе ж, варто погодитися з тим, що феномен німецької стіни дещо проблематичніший та складніший, зважаючи на історичні передумови (поділ Німеччини зумовлений її поразкою у Другій світовій війні, а вже поділ Берліну як ще один наслідок цієї події в майбутньому) та географічне розташування. Якщо Рівне чітко розділене навпіл, відповідно місто стає буферною зоною між ЗРУ та СРУ, то західна частина Берліну є

анклавом – територіальним утворенням, яке оточене з усіх боків іншою державою та не має меж дотику зі своїми рідними землями.

До стіни в межах одного, хоч і розділеного, українського міста ставлення кардинально різне. У Рівному стіна ніщо інше як просто частина інфраструктури міста: бетон обмальований графіті анархістів та тінейджерів-реперів, що вже свідчить про відкритий доступ до новоутворення; колючий дріт нахилений саме до Ровно, тож його особливо не видно в західній частині міста. Вигляд стіни вже менш зловісний та більш звичний, особливо коли рівень життя Західного сектору вищий, аніж він є в Східному секторі. У Рівному до стіни ніхто навіть не наближається без потреби, окрім військових у формі, які контролюють безпеку громадян або радше стіни [23, с. 42]. Схожа, якщо не ідентична, ситуація була і в Берліні. Графіті із західного боку з'явилися ще до повалу муру, тоді як зі східної частини не дозволялося малювати без дозволу й після падіння бетонного утворення [65].

Будь-які обмеження та закритість простору передбачають спроби виходу на волю, тож такі випадки були і в «Рівне/Ровно» Ірванця. У тексті є згадки про втечу зі сходу на захід на дельтаплані, де чоловіка підстрелили в польоті, та порятунок через підкоп з території приватної садиби, де сім'я не хотіла миритися з переїздом на схід, за що голова родини ледь не поплатився життям, випадково засипавшись землею під час проведення таємної операції зі створення тунелю — усі відомі Ецірвану спроби в результаті не мали успіху. Було й намагання втечі навпаки на територію Східного Рівного. Тікав туди рок-музикант Ніл Трепет, у якого на протилежному боці стіни залишилася сім'я. Спроба була вдалою, чоловік перетнув кордон, але подальша доля музики невідома [23, с. 77-79]. Шлойма Ецірван згадує про найбільш гучні випадки, інформація про які проникла у Західний сектор та облетіла чи не весь світ. Спроби перетнути стіну були і в Берліні. Кількість спроб втечі на Захід полічити складно, адже багато з них залишилися незадокументованими, а отже могли бути успішними. Загальну кількість жертв під час спроби перетнути мур оцінюють від 274 до 1613 людей, залежно від оцінкових критеріїв [58].

Окремою художньою деталлю, яка заслуговує на увагу в історичному контексті обраного нами роману є те, що СРУ відмовилися від постаті Тараса Шевченка, замінивши назву головного центрального парку Ровного на парк імені Валентини Шевченко. З практичної точки зору нічого не змінилося, адже прізвище залишилося тим самим, про що й згадує О. Ірванець, але якщо заглибитися детальніше, то така зміна видається максимально дивною [23, с. 26]. Тарас Шевченко в радянській ідеології посідає чільне місце, зокрема через свій спотворений та стереотипізований образ бідного кріпака, який все життя тільки протистояв капіталістичній імперській системі [20]. Отже, Тараса Шевченко в очах радянських людей поставав як народний символ борця за соціалізм та за благо для пролетаріату, аж тут з приходом у Рівне сил СРУ назву ландшафтного утворення змінюють на ім'я Валентини Шевченко, постать якої не настільки відома читачеві. Найвірогідніше, що автор має на увазі компартійну та громадську діячку Валентину Семенівну Шевченко, яка була палкою прихильницею політики Щербицького, що мала антиукраїнське та імперське спрямування. Схоже, стереотипний та заангажований образ Тараса Шевченка, або ж навіть його радянський культ, в АІ О. Ірванця, а саме у 2000-х роках, був вдало розвінчаний сучасними авторами, про які далі в оповіді згадує Ірванець. *«Всілякі там Грабовичі, а також їхні доморощені підспівувачі, на кшталт Оксани Забужко... дозволяють собі інтерпретувати творчість Великого Кобзаря, як їм заманеться»* [23, с. 52].

Різниця в часі між частинами міста також нам відома. Ровняни живуть на годину раніше, за часовим поясом СРСР або радше Москви, але, що парадоксально, жителі та саме місто досі перебувають у минулому. *«Вперед у минуле!»* – саме так звучить рекламне гасло туристичних маршрутів до розділеного міста [23, с. 17]. Шлойма сам, перебуваючи на сході, помічає, що нічого майже не змінилося з його молодих та дитячих років: той самий парк, ліфти, що зазвичай не працюють та вмикаються за наказом по дзвінку, однакові та застарілі інтер'єри. Час зупинився, стіна повністю огородила місто від контакту із зовнішнім світом, що свідчить про його поступовий занепад. Суспільний устрій, політика, економіка та спосіб життя теж залишилися

незмінним: постійний страх, цензура, однаковий спосіб життя, купа аббревіатур, з якими жартує та грається сам автор (СРУ, ДУПА), система колективного осуду, талони як місцева валюта та однопартійна система. Найяскравіше класичний старий радянський механізм бачимо в епізодах про обговорення літератури разом із митцями Ровенщини та наприкінці тексту під час відкритого позачергового пленуму, де засудять Шлойму Ецірвана за вигадані проступки всі можливі представники соціалістичного суспільства, які жодним чином не дотичні ані до професії героя, ані до його постаті загалом [23, с. 42-52, 140-147].

Поділ України саме в місті Рівне автор аргументує наявністю родовищ з корисними копалинами, а саме великої кількості урану (що відповідає дійсності) та вигаданим геополітичними чинниками, про які вже було згадано раніше, а саме через вдале розташування сил СРУ та їхній активний наступ на захід, але не останнє місце у виборі міста для оповіді, яке виступає не тільки фоном у романі, а й бере участь у всьому тексті, практично є наскрізним елементом та основним, якщо не єдиним, художнім простором, посідає рецептивний чинник автора. [23, с. 42]. Олександр Ірванець провів своє дитинство та шкільні роки в місті Рівне і його вважають співцем цього поліського краю, тож згадки Рівного в його текстах не випадкові та непоодинокі. Але саме в тексті «Рівне/Ровно» автор наважується створити альтернативне тло подій, робить місто основним художнім простором, попри маловідомість цього обласного центру як в літературі, так і загалом у порівнянні з іншими містами України.

Однією із головних умов тексту з альтернативним розгортанням історичних подій є наявність точки біфуркації. Проаналізувавши текст можемо дійти до висновку, що єдиної точки неповернення в романі немає, і ось чому: головною історичною альтернативою у творі є утворення стіни, яка розділила одне українське місто, проте цей поділ став наслідком того, що СРСР досі існує та не втратила своєї могутності у 1991 році, як це було за реального сценарію. Передумов, пояснень чому так сталося читач не отримує, але попри все ми можемо доєднати цей роман до жанру АІ зважаючи на наявність усіх інших ознак, які притаманні цьому жанру та є безпосередньо у ранньому тексті О. Ірванця.

2.1 Конструювання альтернативної реальності в романі «Харків 1938»

Вибір О. Ірванцем часової площини для роману «Харків 1938» оригінальний та вдалий. Складно уявити більше насичений період, аніж перша половина ХХ ст., тому конкретно цей часовий проміжок максимально цікавий для створення там альтернативи. Саме на початку 20-го століття відбувається Українська революція, яка поклала край старому режиму та мала високі амбіції щодо відновлення української державності. За низки вагомих причин УНР не вистояла та піддалася загарбанню більшовиків, і відтоді з'являється багато теорій та припущень у вигляді альтернативних варіантів подій, адже за протилежного, кращого сценарію, на Україну дійсно міг чекати розквіт та позитивний фінал з можливістю становлення незалежності значно раніше.

Тією самою точкою біфуркації та моментом неповернення стає подія 29 січня 1918-го року поблизу станції Крути. Історична постать-персонаж Віктор Петров у тексті називає цей факт «дивом під Крутами», де українське військо підійшло на підмогу студентам і гімназістам, які боронили станцію від більшовицького наступу, тому саме цей бій став першою повноцінною відсіччю російським загарбникам [24, с. 18]. За реального розгортання подій невелике військо лише змогло стримати наступ, понесло втрати, багато хто потрапив у полон і був розстріляний, а більшість мусили екстрено евакуюватися. Попри все, цей ключовий момент докорінно змінює майбутню історію України в романі та призводить до появи нового варіанту розгортання історичних подій.

Серед інших важливих, але вже вигаданих, дат варто згадати й про День перемоги, який в УРСР відзначають 9 травня. Саме в цей день 1920-го року було підписане Білгородське замирення. Цей документ знаменує поразку Росії у боротьбі за українські землі. Відзначають його з усіма почестями та обов'язково з військовим парадом [24, с. 46, 75]. Відтоді СРСР не втілював нових нападів на Україну, адже був зайнятий своїми проблемами, зокрема війною в Сибіру. У 1936 за загадкових

обставин помирає Сталін, країну очолює Кіров, столицю Росії перейменовують з Петербурга-Петрограда на Кіровоград. Це практично всі згадки про східного сусіда, адже дійсно, хоч влада УРСР переймалася своєю безпекою та намагалася попереджувати диверсії, але серйозних ворожих дій з боку СРСР не відбувалося, у зв'язку зі значною слабкістю союзу на той період [24, с. 40-41]. Отже, Україна перемагає у визвольних змаганнях та починає будівництво нової держави. У зв'язку з цим виринають нові важливі історичні події, як ось репресії в 30-х роках, коли українська влада розпочинає процес створення нового керівного апарату, обираючи радикальний та жорстокий шлях. Варто наголосити, що УРСР очолює Євген Коновалець, і саме він був ініціатором проведення так званої «чистки», аби об'єднати навколо себе військо з народом та створити прихильне коло осіб [24, с. 61].

Географічно альтернативна Україна 1938 року в романі «Харків 1938» майже не відрізняється у своєму вигляді від справжньої відомої нам карти тих часів. У вигаданому варіанті в складі УРСР уже перебуває частина Бессарабії, а саме продовження Одеської області, частина Ростовської області з Таганрогом. Західна частина України (Рівненська, Волинська, Львівська, Станіславська, Закарпатська Чернівецька області) усе ще за межами республіки та належать іншим країнам або політичним угрупованням, як, наприклад, Врангелівський Крим, де царська влада функціонує за рахунок англійської допомоги та продовжує здійснювати диверсії на півдні України [1].

Попри те, що події в романі відбуваються впродовж кількох днів, ми протягом тексту переміщуємося в часі та довідуємося про минулі роки й факти, які призвели до того чи іншого історичного повороту.

Отже, події в романі розгортаються з 26 квітня по 9 травня 1938-го року в Україні, здебільшого в Харкові. На початку ми опиняємося в Таганрозі, де перебуває на пенсії Володимир Винниченко, потім автор зміщує оповідь та переносить читача в Париж до Симона Петлюри та шпигунського угруповання, яке активно працює за політиком, і вже опісля О. Ірванець розкриває нам головного героя – Юрія Коцюбу, сина Михайла Коцюбинського, полковника СБУ, який повертається до Харкова, а по

дорозі збирає відомості та звіти від підлеглих, тобто виконує свою роботу. Місцем призначення всіх героїв є Харків, де на початку травня має відбутися великий літературний карнавал та день перемоги УРСР. Немісцеві персонажі вирушають до альтернативної столиці України – до Харкова, а харків'яни готуються до весняних подій. Саме свято перемоги 9-го травня стане головним кульмінаційним моментом, який визначить сюжетний фінал.

Створюючи українську історичну альтернативу в художньому тексті, неможливо не згадати про країн-сусідів, союзників, ворогів та загалом не повідомити читачу, хоча б фрагментарно, про стан справ за межами України. Олександр Ірванець згадує про найбільш впливові на той час країни й об'єднання, а також окремо зазначає про перебіг подій в сусідніх державах. Наприклад, Польща у 1938 році в АІ Ірванця заслабка країна, яка перебуває у стані війни: *«Триває і розгортається кривавий тристоронній польсько-литвинсько-лієтувіський конфлікт»* [24, с. 14]. *«На Заході у нас – Литва і Польща. Обидві ці країни і хотіли б собі шматок відгризти в Україні, але супроти неї заслабці»* [24, с. 77]. Очільником Великої Литви виступає Андрей Хадановіч, який в реальності є сучасним білоруським письменником та поетом [24, с. 14]. Білоруські землі за Ірванцевою картою належать Великій Литві [1]. На чолі Лієтуви (найвірогідніше йдеться про Литву як окрему державу, що хоче відділитися від Великої Литви (столиця – Мінськ), у зв'язку з цим і триває збройний конфлікт, Маріус Івашкявічюс – ще один реальний культурний діяч, литовський прозаїк та драматург, який у тексті Ірванця вдало мандрує століттям та обіймає зовсім іншу посаду. Вільне лежить у руїнах, а в Женеві Ліга Націй скликає надзвичайне засідання, аби припинити цей розбрат в центрі Європи [24, с. 14].

«Республіка – бо поки що не весь народ наш ми в краю забрали» [24, с. 81]. Нагадаємо, що Захід України, а саме Рівненська, Волинська, Львівська, Станіславська (Івано-Франківська) області належать Польщі, Закарпаття – Словаччині, Чернівецька область – Румунії [1]. Відповідно, Україна ще не має того вигляду, про який мріє Гетьман-Президент Коновалець, тому ці землі, перебуваючи під владою практично ворогів УРСР та мають свої історичні катастрофи. Наприклад, в АІ Польща

організовує голод у 1932-1933 років на західних землях України, про що неодноразово було згадано в тексті: *«Той штучний голод Польщі ще гикнеться»* – скаже Коновалець у своєму віршованому монолозі [24, с. 81].

«Хоч нас і поважають у Європі, проте Росія ще не полишила надії нас до себе затягнути в те братство-рабство, що із нього ми зуміли вирватись в двадцятім році» [24, с. 77]. В АІ 1938 року СРСР переживає далеко не найкращі свої часи. Північні сусіди вже втретє перейменовують столицю, у зв'язку зі зміною очільника держави. Сталін загадково помирає в 1936 році, і тепер Росію та весь СРСР очолює Сергій Кіров, відповідно назва столиці з того часу Кіровоград. Радянський союз встиг провести воєнні дії з Грузією та Литвою, загарбати до себе в союз киргизів, казахів, таджиків та азербайджанців, проте зараз вони ведуть громадянську війну в Сибіру. У Криму успішно зайняв позиції Врангель та залучився підтримкою сил Великобританії. Від обох сторін час від часу надходять диверсії, які УРСР успішно ліквідує [24, с. 40].

«А далі у Європі наші друзі!.. В Італії Беніто Сонцесайний до України світлом промениться» [24, с. 77]. Цей момент також не є дивним, зважаючи на те, що Коновалець переймає ідеї соціалізму та практично стає диктатором, адже, як відомо, Беніто Муссоліні так само розділяв як цю форму правління, так й ідею соціалізму та комунізму загалом.

«А у Берліні – мій геноссе Ернст...» [24, с. 78]. Коновалець називає Ернста Тельмана товаришем, має бажання співпрацювати з ним та офіційно запрошує канцлера Великонімеччини на свято 9-го травня. Окрім цього, Гетьман-Президент вважає альтернативну Німеччину головним союзником, у тандемі з яким УРСР матиме престижний вигляд та зможе забрати свої території й поповнити кордони зовсім новими землями.

Окремо варто розглянути чинник пропаганди в УРСР, наявність якої є природною, проте її силу та наративи все ж важливо обговорити. Практично вона не відрізняється від засад, які були оголошені у справжньому СРСР. У тексті неодноразово звучать оди найсильнішій у Європі країні УРСР: *«У країнах капіталізму*

триває зубожіння селян-одноосібників та дрібних фермерів». «А ще Україна продовжує ретельно підтримувати (саме ретельно, браво, редакторе!) національні українські рухи в суміжних країнах – Польщі, Чехословаччині, Румунії» [24, с. 41]. Засоби масової інформації в УРСР зображують країну в гарному світлі, згадують про досягнення та загалом про позитивні сторони. Натомість з досить відчутним контрастом новини з інших країн звучать не настільки добре, відповідно змушують жителя України все більше уявляти життя за межами країни нестерпним та гіршим за те, яке він має зараз. «Також наростає невдоволення в селян у Німеччині, Італії, Іспанії» – жодних прикладів, лише пустий коментар до попереднього матеріалу, що може свідчити про дезінформацію та гіперболізацію певних явищ. У країнах гігантах не все так і добре, як може здаватися на перший погляд, і саме такі мінімальні повідомлення чітко створюють уявлення та стереотипи в голові українських громадян в АІ Ірванця [24, Харків, с. 41].

Цікавою деталлю є також те, що Коцюба на початку оповіді слухає і російське радіо, яке, на диво, має українську секцію. Автор подає пряму мову в лапках й українською, тож можемо зробити висновок, що ця секція дійсно подає матеріал рідною для українців мовою, що може свідчити про силу впливу політики Коновальця навіть на країну-ворога, адже до того всі діалоги, зокрема від російськомовних персонажів, Ірванець транскрибує українською абеткою [24, Харків, с. 40].

2.3. Поєднання художнього та історичного в романах

Художнє та історичне в обох романах тісно пов'язане та майстерно утворює суцільну оповідь. Розглянути це поєднання ми можемо на прикладі персонажів, місця подій, хронологічної площини або ж у розрізі загальної відповідності щодо можливості існування такого набору явищ загалом.

3. Шевчук зазначає, що для моделювання альтернативної історії обов'язковою умовою є наявність реальних історичних постатей. Вони можуть повністю відповідати реальним прототипам, або ж бути зміненими з різною інтенсивністю.

Наприклад, автор без проблем може перенести реальний портрет у художній текст з усіма деталями персоналії, і водночас залишити від реальної історичної постаті тільки ім'я. У будь-якому випадку, ми можемо трактувати цього персонажа зважаючи на реальний прототип, порівнюючи їх. Таким чином на рівні системи персонажів також моделюється явище альтернативної реальності [54, с. 7].

О. Ірванець у своїх текстах також використовує цей прийом, особливо відчуваємо його в романі «Харків 1938». Від початку в оповідь вступає образ реальної історичної особи – Юрій Коцюба. Протягом тексту довідуємося, що він є сином письменника Михайла Коцюбинського. Пам'ятаємо, що в справжній історії Юрій Коцюбинський займає сторону більшовиків, стає одним із організаторів голодомору та терору [42], а в АІ Ірванця наш герой виступає головним у системі УРСР, полковником СБУ, а також чи не найбільшим патріотом та борцем за незалежність УРСР, за що потім і помирає. Образ цього героя повністю підходить під визначення З. Шевчук про два типи героїв у романах АІ в українській літературі, де Юрій Коцюба є першим типом – той, хто здобуває для України бажане майбутнє [54, с. 4]. О. Ірванець змальовує його як чутливу людину, яка вміє співпереживати та розуміє всю серйозність свого вибору. Чистки діячів у 30-х роках, за альтернативним сценарієм, Коцюба згадує неодноразово та з невимовним болем переконує себе, що це була необхідність, у якій він мусив брати участь задля становлення єдиного режиму в Україні. Бачимо спільне: реальний Коцюбинський та полковник Коцюба залучені у терор 30-х, але за різних політичних умов. У будь-якому випадку, це компанія по знищенню людей, але якщо Коцюбинський-справжній бере участь в організації голодомору своїх співвітчизників та в терорі діячів української культури на користь СРСР, то полковник Коцюба не відходить від своїх повноважень та скеровує сили боротьби на ворогів української державності і не в останню чергу на супротивників пана президента Коновальця, адже ця кампанія напряму направлена на збереження влади колишнього виключно військового діяча.

Чи не найголовнішою постаттю в тексті є образ Гетьмана-Президента Євгена Коновальця, зважаючи на його повноваження та роль в історичному контексті

Ірванцевої УРСР. Хоч й автор не віддає йому багато місця у творі, але варто погодитися з думкою, що постать очільника держави відіграє ключову роль в системі альтернативної історії. Отже, до влади в Україні приходить Коновалець – сірий кардинал у боротьбі за очільництво держави, адже пам'ятаємо, що у тодішніх визвольних змаганнях у керівному апараті УНР, а потім Директорії, звично було уявляти Симона Петлюру, Володимира Винниченка, Михайла Грушевського та інших. Євген Коновалець теж був політичним діячем, але все ж обіймав посаду полковника армії УНР, командувача Січових Стрільців, тобто був знаним переважно у військовій справі. Він був довіреним союзником С. Петлюри, аж поки другий не уклав союз із Пилсудським у 1920 році. Коновалець наполягав на незалежності України та був проти будь-яких союзів із ворожими державами, зокрема з Польщею та Росією. Виступав проти Другого зимового походу Армії УНР проти РСФРР, який зніщював Симон Петлюра. Коновалець цю воєнну подію вважав безсенсовою та приреченою на поразку [21]. Таке протистояння двох політичних діячів ми бачимо і в романів «Харків 1938». Тільки тепер Президент має владу та починає переслідування Петлюри, розгортає інформаційну кампанію проти Симона та наймає угруповання з незвичайними персонажами, які не мають на меті вбити політичного діяча, але постійно слідують за ним.

У тексті Євген Коновалець постає радикальним та жорстоким фанатиком. Саме він зніщює «чистку 30-х», запроваджує День Їжака та з великою насолодою спостерігає за виконанням цього завдання. Коли Коцюбі не вдається з першого разу на очах президента вбити їжака, високопоставлений гетьман просить повернутися полковника Коцюбу та добити тварину [24, с. 185-186]. Навіть попри високу довіру до Михайла Коцюби Коновалець ніби насміхається з головного героя та хоче його принизити. *«Це добре, що такі в нас є Коцюби [...] хоч я до нього строго промовляю, та у душі його шаную вельми»* – саме так говорить Коновалець про Коцюбу, ставить його прізвище у множину, і наприкінці тексту, коли Коцюба помирає, Президент швидкоплинно згадує про полковника, без особливого хвилювання чи занепокоєння, хоч шкодує про випадок із їжаком, ніби розуміючи, що це була чи не остання їхня

зустріч [24, с. 81, 224]. Бажання Гетьмана-Президента стають зрозумілими під час розмови з новим німецьким канцлером Тельманом про можливий поділ Польщі, а перед тим дізнаємося про них у пориві захоплення українським військом: *«А добре у нас військо, справді добре! З такою потугою вже й у війну вступати можна. Із тим, щоб перемогти. У велику війну, серйозну»* [24, с. 223-224, 226]. Отже, попри те, що Україна здобуває незалежність, стає потужним гравцем на арені, маючи за спиною століття існування в позиції пригнобленої держави, очільник УРСР Євген Коновалець має на меті не просто зберегти статус суверенного утворення й покращити стан справ всередині країни, а й перш за все задовольнити власні амбіції та затії. Він не приховує своїх планів повернути українські землі і разом з тим загарбати території інших країн [24, с. 82]. Варто зауважити, що ідеологічна приналежність Є. Коновальця в романі частково збережена та зображена доволі яскраво. Автор ніби показує її реалізацію, адже в реальній історичній парадигмі діяч не встиг показати свої можливості на повну. Постать Євгена Коновальця відома нам своїми націоналістичними поглядами, що вже могло спровокувати конфлікт з іншими діячами як насправді, так в АІ тексті [33]. У романі «Харків 1938» президент майже не змінює політичних поглядів та не нехтує повноваженнями, а навпаки переймає засади радикального націоналізму, догми якого він не розділяв [21]. У романі він практично влаштовує депортацію євреїв до Палестини, хоч і називає це підтримкою та поверненням народу до рідних земель; має на меті просувати українські сили в інших країнах, популяризувати там українську культуру та мову.

З іншого боку політичний курс альтернативного Коновальця усе ж суперечить поглядам реального історичного діяча. Коновалець відкрито засуджував як радянський марксизм, так і німецький соціал-демократизм. Обидві ідеології він вважав рабськими та не притаманними для українського народу [21]. Проте в тексті він радо приймає соціалістичний устрій та вірить у побудову справжнього комунізму в Україні, де всі будуть заможними, а не бідними [24, с. 203].

На противагу поглядам Коновальця виступає Володимир Винниченко. З опису його постаті автор починає роман і ми довідуємося, що письменник добуває свою

старість у Таганрозі на своїй дачі. Тодішня влада УРСР ізолювала Винниченка, проте він продовжує писати та висловлювати свої ідеї, які звучать дещо альтернативно. *«Це мала бути запальна публіцистика, яка остаточно переконає читача у правоті ідеї комунізму. Чи бодай соціалізму. Одне слово, суспільства справедливого і прихильного до більшості громадян. Нового чесного ладу без панів і буржуїв. А не того, що ото будує Коновалець зі своїм кодром»* [24, с. 1]. Як зазначає історикиня Ірина Сахно, політичні погляди Винниченка змінювалися протягом його життя та ніколи не були одностайними, тож створити прям антонімічну альтернативу все ж неможливо [8]. Володимир Кирилович точно розділяв ідеї соціалізму, проте вдало висміював радянський комунізм, альянсу на який ми бачимо в романі «Сонячна машина» [7]. Рівне та щасливе життя для всіх людей, без поділу на класи та загалом без існування заможного прошарку населення – саме такої думки притримується альтернативний Винниченко.

Шпигунське угруповання, яке наймає Коновалець для переслідування свого головного опонента Симона Петлюри, має свої особливості та потребує трактувань. Найманці мають прототипів, якщо ж одразу не виступають в тексті тими самими історичними особами: Олена – Олена Теліга, Степан – Степан Бандера, Олег – Олег Ольжич. Таку ж думку має А. Новиков, зважаючи на інші прямі вказівки в тексті, як ось слова Коцюби про батька Олега Ольжича Олесья Гончара, аби той повернувся назад до України [41, с. 196-197; 24, с. 165]. Про письменницьку діяльність Теліги та Ольжича чи одноосібну політичну Бандери автор не згадує, отже постаті перебувають в повній альтернативі. Вони не мають наказу вбити попереднього очільника Директорії, а навпаки повинні тримати його в страху, а між цими актами та нападами під час самого переслідування вони мають право займатися будь-якими бажаними справами, адже СБУ надає їм достатнього фінансування.

Окрім політичних постатей ми також бачимо низку літераторів та інших діячів мистецтва, серед них: Ольга Кобилянська, Микола Хвильовий, Михайль Семенко, Олександр Довженко, Віктор Домонтович, Аркадій Любченко, Остап Вишня, Валер'ян Поліщук, Василь Чечв'янський. Фрагментарно: Лесь Курбас, Майк

Йогансен, Василь Мисик, Дора Хайкіна, Володимир Сосюра, Улас Самчук. Також Василь Еллан-Блакитний, Микола Скрипник, які не помирають та діють в АІ Ірванця.

Серед світових відомих літераторів у тексті фігурують американці Ернст Гемінгвей, Генрі Міллер, які навідуються в УРСР як туристи, німець Бертольд Брехт, який є міністром Великонімеччини та режисерка Ленні Ріфеншталь, яка на знак дружби двох народів, українського та німецького, проводить зйомки фільму в колаборації з Олександром Довженком.

Персонаж Віктор Петров-Домонтович в АІ Ірванця є вчителем у школі, який працює під прикриттям, адже насправді він агент СБУ. Стосунки Коцюби та Петрова дружні, тому вони називають один одного по імені. Під час їхньої особистої зустрічі Петров доповідає про стан справ та наголошує, що на УРСР чекає небезпека, але яка саме Віктор не знає [24, с. 21]. Літературознавицю В. Агеєву обурило той факт, що Віктор Домонтович повів полковника Коцюбу в максимально неприємне місце, адже крім розмов, товариші за фахом мали там обідати. *«Нізащо не повірю, що суперагент Віктор Петров повів полковника в поганючий трактир, де пропонують сумнівної якості яєшню. Вже на чому на чому, а на горілці й закускі Віктор Платонович таки знався»* – напише у критиці Віра Агеєва [1]. Проте маємо на меті дещо оскаржити її коментар. Герої не могли відвідати більш престижний заклад, той самий ресторан «Континенталь», у силу його популярності, адже полковнику та агенту було важливо залишатися непоміченими, про що говорить сам Петров, виводячи Коцюбу з навчального закладу, і ця мета з легкістю могла заступити низької якості алкоголь та несмачну страву.

У значному альтернативному варіанті зображений Микола Хвильовий. Його падчерка Люба також фігурує в оповіді, проте стосунки вітчима та його названої доньки в романі Ірванця дещо різняться від реальної картини. *«Окрему записку адресував своїй названій доньці Любочці, яку по-батьківськи любив та називав “золотим любистком”»* – згадуватиме Володимир Куліш про стосунки Хвильового та Люби [48, с. 22]. Натомість О. Ірванець вдається до сексуалізації персонажки та

створює сприятливі умови для розвитку любовної лінії з мотивом забороненого кохання.

Ольга Кобилянська також з'являється в романі та постає там чи не останньою представницею покоління перших модерністів в українській літературі. За сюжетом Ірванця, Кобилянська здобуває Нобелівську премію замість Івана Буніна, обійшовши його з різницею в один бал. Попри значне поліпшення ситуації в Українській державі та здобуття нею незалежності, Ольга Кобилянська все одно проживає за кордоном, а сам в Румунії, адже Чернівці в АІ Ірванця станом на 1938 рік окуповані румунською владою. Авторка так само захоплюється модернізмом: переймається, аби не загубилась збірка Бодлера «Квіти зла», читає Томаса та Гайнріха Маннів. Участь письменниці в сюжетній лінії фрагментарна. Найвірогідніше, вона постає образом тієї самої літератури, яка відходить у минуле. На момент 1938 року їй вже 74, вона не може пересуватися без крісла колісного, впоратися без допомоги помічника, а ще, попри своє визнання та пошану, вона не має коштів. Грошову частину Нобелівської премії конфіскує Румунська влада, і попри все Ольга чомусь не хоче переїжджати до УРСР. Водночас українська влада хоч і запрошує письменницю відвідати ХаПеКа, проте чомусь не в змозі повністю профінансувати приїзд такої видатної людини [24, с. 124-130].

Не ввести в текст постаті з російської культури просто неможливо, тому протягом роману фрагментарно виникають: Міхаїл Булгаков, Олеся Бузіна, Анна Ахматова та Ніколай Гумільов. Практично всі є справжніми історичними особистостями. Анна Ахматова (при народженні Горенко) уродженка Одеси і за текстом намагається повернутися до України, аби побудувати там нову Росію. Постійно повторює імперський наратив про один народ. Разом з нею їде її чоловік Ніколай Гумільов, який лише в АІ Ірванця залишається живим на момент 1938-го року та досі є чоловіком письменниці. Вони переконані, що Київ є центром Русі, звідки й походить Росія, відповідно аби відновити новий лад, потрібно повернутися до витоків. Такі ідеї також могли бути спричинені дією наркотичних речовин, адже наприкінці діалогу подружжя автор зазначає: *«Розгорнула [Анна] сріблястий цератовий футляр,*

у якому акуратно лежали чотири п'ятиграмові шприци» [24, с. 39]. Обидвох Коцюба депортує особисто та навіть не сприймає цих постатей як серйозну загрозу [24, с. 58-60].

Міхаїл Булгаков та його підопічна Олеся Бузіна також є доволі ексцентричними посталями в романі. Міхаїл Афанасьєвіч Булгаков у тексті за фахом лікар-венеролог, працює завідувачем літературної частини театру в Москві. В АІ Ірванця так само сповідує антиукраїнські настрої, а в Україну, найвірогідніше, прибуває як агент. Про його розслідування нам нічого невідомо, проте про особисте життя письменника читачу вдається дізнатися. У Києві він зустрічається з харитею Олесєю Бузіною, яка спочатку прикидається парубком. Вона зізнається у своїй статі під час любовців із Булгаковим, також заявляє про свої політичні погляди: «*Я руская, я рускій, я рускій патріот*». Легко здогадатися яку, або радше якого Бузіну Ірванець має на увазі. Йдеться про Олеся Бузину – український громадський діяч ХХІ століття, який відомий проросійськими поглядами. Сцена сексу наприкінці, яку Полковник Коцюба не бажає бачити, свідчить про повне захоплення Олесі Булгаковим, адже саме вона пропонує «допомогти» Міхаїлу, а сам чоловік не проти такого акту [24, с. 26-32]. Це пряме висміювання Олеся Бузини, адже автор змінює його стать (чого, на нашу думку, необов'язково навіть було робити, адже така зміна спричиняє потребу в гендерній критиці), що досить легко втілити, зважаючи на прізвище, яке походить від іменника жіночого роду, та саме ім'я, з якого легко можна утворити жіноче, не змінюючи кореня. Разом з тим, автор «примушує» героїню поводитися несистемно, принижуючи себе своїми інфантильними вчинками, і саме ця шаржована поведінка натякає та висміює проросійську позицію українця. Ірванець також знову змінює часові площини, переміщуючи Олеся на більш ніж половину століття назад, адже тільки так вони можуть зустрітись.

Комічного в тексті Ірванця доволі багато і серед таких сюжетних подій можемо виокремити бійку американських та українських письменників. Гемінгвей та Генрі приїжджають до УРСР з туристичною метою – практично всі в той період року їдуть саме на Харківський пролетарський карнавал. Одного вечора в Харкові зустрічаються

дві групи: перша – американці, у складі якої справжні історичні постаті-письменники, такі як Ернст Гемінгвей та Генрі Міллер, режисер – Алекс Сейні, прототипом якого може бути Олесь Санін, який тісно співпрацював безпосередньо з О. Ірванцем над одним сценарієм для фільму «Поводир», і до того ж автор зазначає, що іноземець прибуває аби зняти фільм про українських кобзарів та лірників; і друга – українці, де виступають Аркадій Любченко, Остап Вишня, Валер'ян Поліщук, Василь Чечв'янський. Чи то через нерівність сил, або через дію алкоголю, українські письменники починають бійку та здобувають перемогу над колегами із США, що також доволі символічно в розрізі створеною Ірванцем альтернативи. Навіть на такому нетривіальному прикладі українці сильніші та можуть постояти за свою землю, не зважаючи на те, що бійку почали вони самі ж. Фраза Гемінгвея наприкінці спонукає й до додаткового трактування: *«А знаєш, мала рацію Гертруда [...] Усі ми – втрачене покоління...»* [24, с. 120]. Гертруда Стайн – американська письменниця, яка започаткувала термін «втрачене покоління». Покоління, яке писало між двома світовими війнами та не змогло опанувати себе після пережитого. На нашу думку, Гемінгвей закладає у цей моментний вислів не тільки те значення, яке мала на увазі письменниця, адже це вигук відчаю та покори – їх перемогли. Переважно тут можемо говорити про літературний контекст. Нова генерація українських письменників не постраждала через сталінські репресії, практично всі живі, а прихильники режиму з реальної історії та творці соцреалізму (виникнення якого логічно не відбулося в АІ Ірванця) нині не мають стосунку до літературної справи взагалі, як-от Іван Кулик, що тепер є вахтером у будинку «Слово» [24, с. 117; 48, с. 95]. Відповідно, у такому повному письменницькому вияві українська література могла досягти максимального розквіту та навіть заступити в ті роки американську, зважаючи на те як складно вони проходили свій етап становлення в ті роки.

Вигаданих персонажів у романі О. Ірванця «Харків 1938» дещо менше, ніж реальних історичних постатей. Усі вони є другорядними та найменшим чином впливають на сюжет, хоч і додають тексту образності та наповненості. Серед таких персонажів можемо виокремити Кармен Шалавську (журналістка під прикриттям,

агентка Ка-Ша-01), яка спершу представляється інтерв'юеркою, що уважно слідкує за культурою в Україні та хоче записати розмову з іноземним режисером Алексом Сейні, який щойно приїхав до УРСР. Під час розмови жінка розповідає про суспільно-політичні звичаї нової України, про систему управління, а також ненароком пояснює значення свого імені або скоріше псевдоніму: *«Мій батько здавна був англоманом і автомобілістом. Кар і мен, розумієте?»* [24, с. 32-37] Таке пояснення є радше створене на швидкоруч і разом з тим воно тільки підсилює комізм усієї ситуації. Художній образ Кармен традиційний та загальновідомий. Походить він із однойменної новели Проспера Меріме. Образ збірний, автор, найвірогідніше, бере його із фольклору, але попри все він залишається актуальним, тому Ірванець, у частковому вияві, запозичує його у свій текст. Шпигунці невідомий цей образ і це може свідчити про її рівень освіченості, походження, а найголовніше ця деталь повністю скасовує її журналістський фах та певним чином викриває її. Кармен Шалавська зображена доволі сексуалізовано: коротка спідниця, яку жінка повинна постійно обсмикувати, у зв'язку з цим ця деталь займає ледь не сторінку тексту; облизування щоки ледь знайомого чоловіка та прощальні слова «Пам'ятайте, я й надалі відкрита до співпраці. У всіх значеннях цих слів» – усе це змальовує персонажку як легковажну та запальну особистість, яка хоч і виконує наказ від влади, дізнатися якомога більше про таємничого американця, але і своєї харизми та ексцентричного характеру вона не може запозичити в когось іншого [24, с. 37]. Отже, за всіма переліченими ознаками, Кармен Шалавська може виступати переосмисленням традиційного широковідомого образу Кармен.

Окремо важливо поговорити про образ шпигуна, який також є вигаданим і виступає чи не найголовнішим рушієм сюжетної лінії. Трифон (прізвище нам не відоме) приїжджає до Харкова, аби провідати свого троюрідного брата Миколу Хвильового. За його історією, брат приїжджає із далеких закутків Росії. Чоловік на перший погляд не примітний, одягнути в старий на кілька розмірів більший одяг, має великі ноги та руки, хоча на зріст дополі низьки, носить окуляри із великими скельцями [24, с. 103]. За таким описом на перший погляд не може бути чогось

важливого або примітного, скоріше стає жаль цього менш видатного родича Хвильового, якого обділила навіть природа, проте саме Трифон виявиться тим самим головним злом, агентом, фантом якого пронизує текст та досягає своєї цілі наприкінці роману.

Іронічно, що Коцюба особисто знайомиться з цим чоловіком, бачить як той майстерно вправляється з рушницею, попри непоказні фізичні дані та вади зору. Протягом усього тексту Юрій Коцюба постійно переглядає звіти прикордонників, намагаючись знайти невідповідність та простежити пересування агента. До самого кінця оповіді читач вірить, що цей агент фікція головного героя, пуста параноя, які сприяють виникненню марного героїзму – я повинен врятувати свою країну. Це ще раз підтверджує тезу З. Шевчук про два типи героїв в альтернативному романі.

Як це часто трапляється, найбільша загроза проникає найближче та намагається бути максимально непомітною. Найбільш вірогідно, що Трифон є спеціально навченим агентом, який виконує своє завдання під керівництвом СРСР, і має на меті вбити Гетьмана-Президента Євгена Коновальця. У результаті від його рук гине Михайль Семенко, Сергійко зі Старобільська, Микола Хвильовий та його падчерка Люба. Наприкінці від рук злочинця помирає і головний герой Юрій Коцюба, який власне й рятує Коновальця від кулі, пожертвувавши своїм життям. *«Мозок відважного борця-патріота і мозок безідейного вбивці – морального виродка змішалися разом у криваво-бурій безформній калюжі»*. В останні хвилини життя полковник відчуває ненависть до ворогів та радість від того, що загроза нині усунута, і поки життю Гетьмана нічого не загрожує. Окрім цього, Коцюба прощає пана Президента та наголошує на тому, що він спромігся здійснити свій чин [24, с. 223]. Бачимо, що постать головного героя дещо романтична. Він вірить в ідеали, готовий покласти за них життя. Зразком та втіленням цих ідеалів для нього є керівник держави, тож, зважаючи на обраний фах, Коцюба зобов'язаний покласти життя та продовжити існування нової України.

Вважаємо за потрібне розглянути постать персонажа Сергійка із Старобільська. Прізвища та повної історії героя ми не знаємо, проте нам точно відомо, що хлопчик

втік від батьків до Харкова, аби пройти джеризацію, а потім стати на захист інтересів та безпеки УРСР. Саме через цю мету хлопчик поневіряється містом, спостерігає за іншими, намагається вижити та влитися в суспільство. Його наставником, або ж, як пише сам автор, «дорослим покровителем» стає Михайль Семенко, який виступає радше в ролі друга, аніж батька, і в переважній кількості випадків ця модель відіграється навпаки: саме Сергійко прислужує поету та певним чином доглядає за ним. На перший погляд хлопчик майже не впливає на розгортання подій, є додатковим персонажем ще й із трагічною долею. Смерть хлопця може здатися марною та випадковою, адже настає вона в результаті сліпого героїзму: Сергійко та Михайль Семенко хочуть самостійно затримати диверсанта, який видає себе за далекого родича Миколи Хвильового. Хлопчик та письменник, озброївшись ножом, необдуманно йдуть на ворога, у якого в руках рушниця. Від куль наша пара героїв і помирає на сходах будинку «Слово» [24, с. 214]. Допоміжною важливою ланкою в побудові сюжету, без якої текст не може існувати, цей момент не є, проте містить закладену автором метафору чи символізм, які ми вважаємо за потрібне розтлумачити.

Прототипом Сергійка ми можемо вважати Сергія Жадана, який також народився в Старобільську Луганської області [19] та неабияк захоплюється творчістю Михайля Семенка, про що свідчить написана ним дисертація для здобуття наукового ступеню «Філософсько-естетичні погляди Михайля Семенка» та музичні композиції, які були створені шляхом додавання мелодій до віршів Семенка [51]. Як сказано в анотації *«автор уцілює два століття»*, цим самим дозволяє контактувати двом різним літературним генераціям [24]. У цьому випадку це контакт сучасної української літератури та літератури першої половини ХХ століття. Михайль Семенко та Сергій Жадан практично мають зв'язок у тексті Ірванця. Учитель та учень, приклад для наслідування та послідовник, наставник та підопічний – саме такий тандем означень ми уявляємо, коли говоримо про творчий міст між поколіннями. Жадан та Семенко – два голоси свого часу, два поети, які об'єднані спільними ідеями, про які ніколи в реальному житті разом не змогли б поговорити. Аж тут О. Ірванець майстерно та одночасно вводить ці дві постаті в оповідь. Практично вони мають

фрагментарний характер, але, на нашу думку, його можна трактувати як рішучість, самовідданість та хоробрість молодшого покоління, яке бере ініціативу на себе. Старше поступається йому, всупереч досвіду, віку, а також попри свій загальний образ прикладу для наслідування. Обидва наприкінці помирають, і це не природна смерть, тож трактувати це як логічний кінець життя письменника або його діяльності не варто. Так само й розглядати це як покарання за самовираження, ініціативу та вищезгадані риси молодого Сергійка. Михайль та Сергійко вмирають обидва від рук російського диверсанта, практично від рук Москви, отже метафоричність може бути закладена в образах цих двох героїв саме таким чином.

Поєднання художнього та історичного в романі «Рівне/Ровно» значно менше. Практично всі герої вигадані, окрім головного Шлойми Ецірвана, про прототип якого було згадано вище. Сюди ж можна додати його дружину Оксану.

Шлойма Ецірван так само митець, він успішний письменник середнього віку, уродженець Ровного. Його сценарії показують на європейських сценах, звертаються як до критики та вважають найбільш визначним рівнянином у сфері літератури. Провести пряму паралель з постаттю автора не варто, адже, найвірогідніше, він сам грає над образом Шлойми, використовуючи другий тип героя в АІ за класифікацією З. Шевчук, де персонаж приречений на негативний фінал. У романі Шлойма Ецірван постає як той самий образ маленької людини, яка нічого не вирішує, не занурена у політичний контекст (про що може свідчити упушення багатьох дат самим автором), не зацікавлена у змінах, не готова робити вибір та нести за нього відповідальність. Найбільш радикальне та хибне рішення герой робить наприкінці, але звісно ж цьому сприяє тиск: письменника Ецірвана шантажує влада СРУ, яка обіцяє оприлюднити матеріали порнографічного характеру, якщо Шлойма не посприяє об'єднанню двох частин міста на користь Східного сектору. Проте в останній момент ми прочитуємо, що герой сам не проти побачити місто єдиними, навіть попри те, що воно перейде під владу СРСР: *«Так ось він тепер переді мною – мій шанс на чин, на дію, на звитягу!»* – скаже герой, перед чи не найбільш важливим вчинком у своєму житті, або хоча б у романі [23, с. 200].

У тексті наявні вигадані персонажі, про які теж важливо згадати. Наприклад, постать Степаниди Порфирівни Доброволець – ривненської письменниці, яка писала в стилі соцреалізму, й так і залишилась відомою в межах Рівненської області. Її твори видавалися за сприяння «Політвидаву» та не було популярними за межами регіону [23, с. 105-106]. Згадка про неї спричинена тим, що героїня за сюжетом мала прохання для Шлойми, аби той перевіз її рукопис у Західне Рівне та спробував видати там його, а зароблені кошти він мав віддати її сину, аби той теж зміг покинути СРУ та продовжити свою кар'єру на отримані кошти за межами СРСР. У результаті рукопис виявиться пустим, звичайним стосом білого паперу, тож така сюжетна деталь, яка певним чином закреслює лінію цієї персонажки, може збити з пантелику та видатися незрозумілою. Можливо, це була провокація з боку влади СРУ, аби перевірити наміри Шлойми, або ж «головний текст усього життя» авторки успішно підмінили заздалегідь, у будь-якому випадку це прикметний приклад незмінної тоталітарної політики радянської влади.

Персонажі з максимально комічними іменами також виступають в оповіді, серед них: Бляшана Олена Ігорівна (Обля), Гімнюк Микола, Олесь Фіалко-Баранюк, Юрій Павлович Чмонь (професор Чмонь). Якщо прізвиського Олени Бляшаної головний герой вигадує сам та називає її Облею як давню подругу, то ймення наступних персонажів є цілком серйозними та вмотивованими утвореннями. Усі вони є учасниками радянського літературного процесу, які зустрічають Шлойму в Рівному задля обговорення письменницьких питань. Микола стає Гімнюком у рамках боротьби за повернення до першоджерела та прадавніх витоків цього прізвища. За їхньою версією, воно є найбільш поширеним у волинсько-поліському регіоні: *«Можє, тільки Поліщуки можуть зрівнятися з нами своєю кількістю. Або ми – з ними»* [23, с. 45]. Етимологію розгадати легко, адже “гімнюками” часто називають людей, які мають негативні якості, вирізняються підлістю та вайлуватістю. Можливо, це пряма алюзію автора на те, що поганих людей настільки багато, що вони можуть обігнати за своєю кількістю найбільш поширене прізвище в певному регіоні та навіть в Україні загалом.

Юрій Павлович Чмонь – це ще один персонаж із доволі яскравим прізвиськом, яке так само сприяє виникненню широкого спектру інтерпретацій. Чмонь є професором та завідувачем кафедри літературознавства Київського державного університету, який так само є прихильником стереотипного образу Т. Шевченка, письменником соцреалізму та загалом сліпим фанатиком режиму. Його прізвисько прямо вказує нам на його нікчемність та негідність. Водночас словосполучення “професор Чмонь” так само створює багатозначні трактування, зокрема таке, що Юрій Павлович, в силу своєї посади та соціального становища, є прямим керівником «чмонь», які сприяють створенню низькоякісної заангажованої літератури в УРСР зокрема.

РОЗДІЛ 3. ЖАНРОВА ТА СТИЛЬОВА СПЕЦИФІКА РОМАНІВ О. ІРВАНЦЯ

3. 1. Антиутопія чи антиантиутопія? Проблема визначення жанрової приналежності

Визначити приналежність романів Олександра Ірванця до явища альтернативної історії було нескладно. Інша річ узгодити визначення жанру у текстах, зокрема в романі «Харків 1938». Якщо текст «Рівне/Ровно» можна легко увідповіднити з ознаками антиутопічного роману (песимістичний альтернативний

погляд на майбутнє), то до визначення жанру в пізнішому творі автора потрібно підійти зі сторони дискусії, навівши перелік аргументів та чітко окресливши проблему [46, с. 26].

Перш за все варто звернути увагу на те, яке визначення дає сам автор. О. Ірванець називає свій роман «Харків 1938» анти-антиутопією. Важливо зауважити, що чіткого словникового визначення терміну «анти-антиутопія» не існує, так само як і вагомих праць щодо окреслення цього жанру чи загалом думок про виокремлення нового явища поряд з утопією чи антиутопією, тому вважаємо за потрібне пояснити це явище та створити свою версію визначення.

Антиутопією є текст, у якому змальований вигаданий ряд подій у негативній інтерпретації. Автор практично уявляє песимістичне майбутнє, зображує небезпечні наслідки та попереджає про їх можливість. Серед таких текстів можемо виокремити найвідоміші романи світової літератури («1984» Дж. Орвелла, «Прекрасний новий світ» О. Гакслі) та української літератури («Сонячна машина» В. Винниченка). Усі вони чітко наділені ознаками антиутопічного жанру, зокрема: стирання особистості головного героя та інших персонажів, контроль суспільства та його свідомості, тяжіння до колективізму, наявність моделі песимістичного майбутнього, світ побудований логічно та має чітке обґрунтування конкретного устрою в тексті, наявні загальноприйняті ритуали, яких багато та більшість із них мають переважно ідеологічний нахил та направлені на колективізацію [53, с. 257-264]. Згадані риси більшим або меншим чином виникають у текстах жанру антиутопії. Також частково їх ми можемо прослідкувати і в тексті О. Ірванця «Харків 1938», а в більшій кількості в тексті «Рівне/Ровно», тому пропонуємо розглянути цей момент детальніше.

У більш ранньому тексті О. Ірванця, а саме у «Рівне/Ровно», ми спостерігаємо багато ознак, які притаманні антиутопічному роману. Автор змальовує розділену Україну майбутнього: схід належить Радянському Союзу та має назву Соціалістична Республіка України, захід існує за підтримки держав Європи та утворений під йменням Західноукраїнська Республіка. Українську державу розділяє стіна, яка функціонує за своєю моделлю: жителі західного сектору Рівного не можуть

вільно потрапити у східний сектор. Ця заборона стосується конкретно рівнян, адже інші жителі цих двох територіальних утворень можуть вільно перетинати штучно-створений кордон, саме тому Шлойма Ецірван, попри те, що його родина залишається у східному секторі, не може вільно навідуватися до Ровного. Така можливість надається раз на рік у вигляді офіційного листа від управління зовнішньої та внутрішньої міграції, та супроводжується *«величезною кількістю обмежень та заборон»* [23, с. 9, 15]. Натомість у романі «Харків 1938» ми спостерігаємо як явище антиутопії переплітається з утопією. Цю тезу вважаємо за потрібне уточнити та розтлумачити далі. У тексті ми бачимо альтернативний варіант становлення української держави, а саме за умови, що революція на початку 20-х років увінчалася успіхом для України і політичні сили змогли побудувати сильну європейську державу. На перший погляд здається, що такий варіант України утопічний, проте попереднє визначення автора все ж змушує нас задуматися про правильність такого твердження. О. Ірванець сам прописує жанрову приналежність та називає свій твір антиантиутопією. Тому, на нашу думку, тлумачення насамперед повинно спиратися на аналіз тексту, який наділений таким жанровим визначенням. Отже, картина подій у «Харкові 1938» переважно оптимістична, особливо якщо порівнювати з «Рівне/Ровно».

XX ст. стало часом появи багатьох тоталітарних ідеологій, тож прикметно, що автор, зважаючи на обраний хронологічний розріз для своїх текстів, переймає такий історичний досвід та створює завдяки ньому альтернативу у своєму написаному. Україна в альтернативній реальності О. Ірванця являє собою національно-тоталітарну модель як у «Харкові 1938», так і в «Рівне/Ровно», хоч і з різним ступенем вияву, загальною політичною ситуацією, передумовами та іншими історичними фактами й деталями.

У романі «Харків 1938», на перший погляд, прочитуємо вдалий варіант створеної ідеальної країни, але наступні відомості все ж змушують змінити ідеалізовану думку та викликають ще більше питань щодо проблеми визначення жанру. Зокрема маємо на увазі такі явища як джеризація та харитизація, день Їжака,

натяки на тоталітаризм та загарбницьку політику новоствореної України, політичні переслідування діячів та інше.

Організація МХД (хариті й миколи джері) постає дещо в дискусійному світлі. З одного боку це загальноприйнятий ритуал, його проходять юнаки та дівчата у 12 років, який дозволяє підтримувати любов молодого покоління до держави, об'єднує підлітків, адже від початку ці дві поділені за статтю організації користуються авторитетом та неабияким попитом. Не всі охочі можуть туди потрапити, а ті, кому вдалося, мають пройти однойменні обряди, такі як харитизація та джеризація. У тексті ми детально дізнаємося тільки про те, як проходить харитизація: дівчата розрізати серпами середні пальці лівої руки згори донизу на сцені під супровід оркестру на найвищій ноті композиції, а потім проводять цим пальцем від горла до низу, лишаючи кривавий слід [24, с. 53]. Такий обряд зображує всю серйозність організації та уособлює відданість їй, а походить з оповідання Михайла Коцюбинського «Харитя», де маленька дівчинка мусить сама вижати поле пшениці, аби не померти з голоду, адже її мати тяжко захворіла. Взявшись до роботи, Харитя ранив палець, але все ж з допомогою небайдужих людей вона збирає врожай та долає труднощі [25]. Образ Хариті стає зразком та ідолом у новому соціалістичному русі Української держави. Харитизовані дівчата зобов'язані служити країні та виконувати всі накази партії. Іронічно, що після картини з посвятою, автор навмисно додає уривок з харитеюповією, де вся помпезність та важливість обряду вмить падає в очах читача. Протягом тексту ми ще раз спостерігаємо за «низьким» зображенням такого «високого» та сакрального образу, наприклад, у картині з Миколою Хвильовим та його падчеркою Любою. Письменник просить дівчину віддатися йому та маніпулює тим, що вона є харитею, отже за статутом *«харитя безумовно виконує будь-який наказ члена партії»* [24, с. 65].

Саме харитизації та харитям автор віддає найбільше місця в тексті, проте про чоловічу джеризацію нам майже нічого невідомо. Коли американський режисер запитує в журналістки, чи можливо зняти про організацію ХМД фільм, то Кармен відповідає, що можна, але не весь процес, адже, якщо харитизація відбувається

відкрито й з усіма почестями, то про те, як відбувається джеризація, не знають навіть батьки неповнолітніх. Існує тільки легенда, що сам обряд посвяти також взятий з класичного однойменного твору Івана Нечуя-Левицького «Микола Джеря», а саме момент, де головний герой замахується серпом на урядника, от тільки підлітки під час обряду ініціації не просто здіймають руки, а рубають скалу або ж манекен. Достеменний перебіг подій під час посвяти в миколи джері автор нам не подає [24, с. 34-35; 40].

Під час прочитання нескладно помітити, що така модель підліткових об'єднань нагадує скаутський неполітичний або радянський піонерський рух, де навпаки акцент був на ідеологічному спрямуванні. Отже, можемо стверджувати, що організація ХМД більш наближена саме до другого за своїм політичним орієнтиром. В обох рухах підлітки мали змогу підніматися кар'єрними сходами. Від жовтенят до комсомольця, з проміжною ланкою у вигляді піонера, міг називатися радянський підліток. У Ірванця члени ХМД часто прагнули вступити у військове училище, як-от харитя-повія або Сергійко зі Старобільська. Прикметно буде зауважити й про відмінне у цих двох явищах. Піонерський рух не мав сакрального обряду посвяти (за винятком присяги, у якій висловлювалась відданість Радянському Союзу) не надавав значення у поділі за гендером, рух був масовим та загальнодоступним. Тому, хоч ці три рухи схожі між собою, а найбільше наближення ми прослідковуємо саме з рухом піонерським, усе ж організація МХД має свої особливості, зокрема оригінальне походження, закритість та священність.

День Їжака або День професійної придатності також заслуговує на обговорення. Це штучно створена подія, яка мала на меті перевірити придатність усіх держслужбовців без винятку. Полягала вона в тому, що працівники державних органів повинні були розчавити (вбити) молодого їжака, сівши на нього зверху без спіднього одягу. Відмова від проходження або ж провал на самому «іспиті» призводили до звільнення та суспільного осуду, тож чиновники рідко не проходили цей обряд, а ті, хто не зміг убити тварину, надовго запам'ятовувалися суспільству та широко обговорювалися [24, с. 176-177]. За цим дійством обов'язково наглядає комісія, а іноді

приходить подивитися сам президент, як це було із полковником Коцюбою, що тільки додає незручності та ще більшого приниження. Розчавити їжака своїм голим тілом боляче, незбечно, адже голки впиваються в шкіру, що може призвести до зараження інфекцією. Окрім цього, це знущання над невинною твариною, яку використовують як розхідний матеріал. Такий вибір контролю працівників державного апарату може свідчити лише про бажання показати всю серйозність намірів керівництва та продемонструвати тоталітаризм. З іншого боку вибір автором такого ритуалу є комічним та іронічним, починаючи з оголених сідниць, продовжуючи колючою твариною у вигляді їжака, якого також часто символізують з незламністю, закінчуючи ранами та виглядом усього дійства у формі серйозного кваліфікаційного екзамену.

Ще на початку тексту було багато згадок про те, як нова влада постала на українських землях, як цьому передували чистки та заслання попереднього керівництва й незгодних з новим режимом. Здійснювався тотальний контроль, без права на розбіжність у думках, адже проводилася боротьба не лише із закордонними ворогами (росіянами, поляками), а й з державними, наприклад, переслідування Симона Петлюри наймані у групуванням зумовлене переважно бажанням Коновальця, аніж необхідністю у збереженні державної безпеки (Петлюра не мав жодної можливості вчинити переворот на той час), заслання Володимира Винниченка, якому пощастило залишитися живим завдяки своїй медійності, у Таганріг «*доживати пенсію*», страта Нестора Махна (через зберігання зброї вдома), який, попри всі протиріччя, об'єднався з армією УГА й іншими, виступив генералом у протистоянні з більшовиками. Очищення лав 1933-му році торкнулося багатьох діячів, про що згадує сам головний герой Коцюба. Він переживав ті події болісно, адже багатьох засудили безпідставно за найменшу провину. *«Чимало тоді голів злетіло з пліч козацьких»* — навіть у словах автора ми відчуваємо засудження та співчуття. З цього випливає характеристика УРСР як тоталітарної держави [24, с. 61-62, 176].

Такі епізоди дозволяють нам подивитися на, з першого боку утопічну, УРСР під призмою проблем та недоліків країни. Після столітнього гніту Україна вимушено бере в приклад ті самі методи та поступово робить курс на імперські ідеали, про що може

свідчити розмова Коновальця та канцлера Великонімеччини про поділ Польщі. Це чітка алюзія на пакт Молотова-Ріббентропа, на загарбницькі інтереси Росії на чолі зі Сталіним і Німеччини з Гітлером. Очільник Німеччини, а відтепер Великонімеччини, Ернст Тельман, який обійшов своїх головних опонентів (Гітлера та Рема), обійняв посаду канцлера, а разом одружився з Евою Браун, яка в реальній історії була дружиною Адольфа. Усі збіги звісно ж не випадкові, а навмисно спрямовані з метою зобразити альтернативний устрій, за сценарію могутньої України. За таких умов Україна дійсно постає ідеальною могутньою державою, не без недоліків та вад, але все ж у своєму сильному та переважно утопічному вияві.

Отже, явище «антиантиутопії» можна розглянути як заперечення класичної антиутопічної історії. У таких текстах автор змальовує неоднозначну, парадоксальну та навіть іронічну реальність. Він веде гру з очікуванням читача та розвінчує традиційні антиутопічні сюжети – тоталітаризм постає необхідним за таких складних умов утвердження державності, і він безсумнівно дає свої результати; суспільно-політичні обряди, попри свою комічність, об'єднують молодь та забезпечують безперервну спадкоємність у питанні збереження державності та подальшої боротьби за неї. Разом з тим письменник відходить від категоричності та не ділить явища на чорне й біле. Тут як приклад чудово підійдуть окремі історичні постаті та те, як вони зображені в тексті: Євген Коновалець – президент УРСР, водночас змушує підлеглих чавити голими сідницями їжаків та спостерігає за цим; Микола Хвильовий – головний діяч літературного процесу, водночас намагається спокусити пасербицю та маніпулює нею; інтелігенція української літератури, яка лізе битися з американськими письменниками та інші. Усі вони живі персонажі, зі своїми позитивними та негативними сторонами. Ідеалізованих образів віднайти складно та практично неможливо. Автор залишає цей ґрунт для роздумів читача, створивши поле для дискусій.

Таким чином, явище антиантиутопії постає запереченням антиутопії (про що свідчить також префікс «анти-»), але водночас він не є поверненням до зразка утопії, як це може здатися на перший погляд. Ми знаходимо критику клішованих

антиутопічних прийомів, і так само ми не бачимо чіткої межі та відповідності з утопією та дистопією. Цей жанр дозволяє автору «грати» з несподіваними альтернативами та створювати свій світ, без прив'язки до стандартних жанрових визначень.

3. 2. Буфонада та бурлеск у контексті альтернативного історичного сюжету.

За визначенням А. Волкова бурлеск є метажанром комічної літератури, який за основу переймає умисний контраст, розрив між змістом і формою, які полягають в невідповідності стилю тематиці тексту. Явище бурлеску поділяють на два типи, серед яких: «низький» бурлеск, або ще травестування, де героїчний зміст автор передає простою мовою, не нехтує вживанням прозаїзмів та вульгаризмів, а подекуди вводить в текст лайливу лексику; і «високий» бурлеск, де навпаки низька тематика описана аж занадто урочисто та повно [9]. На нашу думку, О. Ірванець вдається до використання «низького» бурлеску. Далі спробуємо довести це твердження та навести переконливі приклади безпосередньо з тексту.

Від початку тексту ми уявляємо потужну нову європейську державу УРСР, в уособленні якої Україна нарешті здобуває незалежність, ще не наприкінці 20-го століття, а на початку. Револьюційні змагання були марними та були приречені на успіх. Чи можна уявити кращого сценарію для країни, яка провела століття в ярмі інших державних утворень? Таке розгортання подій вже несе за собою важливість передісторії того як це сталося, та як ця порівняно молода держава повинна розвиватися тепер. Саме такий пафосний бекграунд Ірванець бере за основу та сміливо висміює всі його вади, викриває те, що часто залишається в тіні. Вибір саме цих часових меж, створення там карколомної альтернативи лише стає вдалим ґрунтом для використання бурлеску.

Конкретним прикладом бурлеску є сцена опису повії-хариті, яка слідує одразу після урочистостей з нагоди харитації нових юнок. Сюди ж можемо додати змалювання реальних діячів у карикатурному світлі, зокрема пияка Семенка,

Хвильового, який пристає до падчерки, Любченка як вуличного розбійника чи Петлюру як боягуза-втікача. Мова тексту також часто спрощена, є вульгаризми та нецензурна лексика. Так само й структура роману, наприклад, розділ, який присвячений сну Коцюби. Він вирізняється з-поміж інших глав тим, що містить у собі невідомий набір літер, які ніяк не можуть скластися у слова та радше «тягнуться» лінією, створюючи беззмістовні марення та, певним чином, трансліюючи нам стан головного героя, який є напруженим та занепокоєним. Сюди ж і поділ на частини, де «Частина четверта» містить у собі методичні вказівки щодо вивчення роману в курсі сучасної української літератури для старших класів загальноосвітньої школи. Надиво, в ній ми навпаки бачимо прояв «високого» бурлеску, де автор радить зосередити увагу під час вивчення роману на загальній темі та ідеї тексту *«на державній величі У.Р.С.Р., її визначній політичній ролі на Європейському континенті і в цілому світі»* [24, с. 169]. Це ще один комічний прийом, який ніби заперечує попередньо написане та виправдовує авторські дії.

В. Єршов визначає буфонаду як жартівливу театральну виставу, яка ґрунтується на прийомах гротеску або навіть на грубому комізмі [18, с. 277-281]. Попри те, що автор словникової статті окреслює це визначення в межах драматичного роду літератури, ми можемо віднайти елементи буфонади і в епосі. Наприклад, у тексті «Харків 1938» О. Ірванець найбільш гротескно в нас зображені Юрій Коцюба та Євген Коновалець. Коцюба виступає фанатичним борцем за справедливість, який не зважає на особисте життя та має на меті лише служити УРСР, а зокрема Гетьману-Президенту. Попри те, що герой чи не найбільш цінний службовець, він все одно змушений давити голими сідницями їжаків, аби не зраджувати абсурдно-вигаданій традиції та не образити Коновальця. Його обрал в АІ максимально переінакшений, що створює ще більш комічну атмосферу, адже під час прочитання мимоволі згадуємо про постать справжнього Юрія Коцюбинського.

Євген Коновалець у романі є диктатором, який зводить свої методи правління до абсурду: від створення могутньої держави, жорстокого терору та планів на завоювання світу, до спостереження за тим, як його службовці у шаленому страху

чекають 8-го травня та під максимальним тиском повинні вбити невинну тварину власним тілом. Окрім цього, ми чітко бачимо як президенту не дає спокою попередня влада. Петлюра не в змозі створити навіть невеличке об'єднання проти нового президента УРСР, не те щоб організувати революцію, але Коновалець усе одно не втрачає шансу потримати в страху Симона Петлюру та не проти зайвий раз нагадати хто все ж є справжнім очільником українського народу.

Варто зауважити, що в романі «Харків 1938» О. Ірванець вводить елементи драматичного твору, а саме додає такого типу репліки. Зокрема маємо на увазі діалог Коновальця з Коцюбою, пізніше — Коновальця з Хвильовим. В обох випадках фігурує Гетьман-Президент. Він ніби постає актором у тексті, який може висловити свої почуття лише за допомогою римованих рядків, з великою кількістю тропів. Постать персонажа стає більш ліричною, але водночас гротескною. Ірванець ніби дає невелику кількість часу, аби герой проявив себе, і у зв'язку з цим Євген Коновалець намагається вмістити всі свої думки в ці репліки, насичуючи їх всіма можливими спогадами та переживаннями – саме це створює гротескність. Диктатор-актор, який висловлює свої переживання, ніби граючи на сцені [24, с. 75-82, 92-95].

Бурлеск та буфонаду також бачимо в романі «Рівне/Ровно». Бурлеск у тексті «низький», адже зображує серйозну політичну проблему та її вирішення дещо комічно, аніж читач може це очікувати. Наприкінці тексту об'єднання Рівного та Ровного має відбутися через каналізацію, яка все ж залишається єдиним спільним елементом між двома містами, відповідно її відкриття з боку Рівного дозволить об'єднати місто та увійти туди силам СРУ. Загалом складно не помітити як автор грає з відходами життєдіяльності людини, придумучи символічні аббревіатури (СРУ, ДУПА) та образи, зокрема маємо на увазі те, що місто може об'єднати лише спільна каналізаційна система: «Гівно у нас спільне!» – переконуватиме перший секретар обкому КП СРУ Шлойму Ецірвана у важливості об'єднати місто під владою східних сил [23, с. 156].

Прояв буфонади бачимо на прикладі головного героя, де автор перебільшує його вагомість. Від моменту отримання листа до повернення назад в Рівне – це все

вдало спланована операція, де Шлойма повинен чи не власноруч об'єднати місто, відкривши доступ до каналізації військовим СРУ. Усе ж буфонади значно менше, аніж, наприклад, у пізнішому тексті автора «Харків 1938».

Отже, бурлеск і буфонаду в обох текстах складно не помітити. На їхнє існування значним чином впливає створена Ірванцем альтернативна історія, яка зумовлює виникнення як буфонади, так і бурлеску. Зокрема бачимо прояв бурлеску в «низькому» та «високому» вияві одночасно, що є не таким частим літературним явищем. Ці два утворення майстерно переплетені в тексті та є основою у створенні деяких персонажів, сюжетних рішень, описів місцевості тощо.

ВИСНОВКИ

Метою цієї роботи була спроба дослідити, проаналізувати та охарактеризувати явище альтернативної історії в романах Олександра Ірванця «Харків 1938» та «Рівне/Ровно». Вивчивши наявне розгортання подій в обох текстах, виявивши та порівнявши художнє та історичне, ми дійшли до висновку, що автор є показовим представником жанру АІ, який майстерно вводить історичний контекст в художні тексти. Про це також свідчить велика кількість історичних постатей, наявність датування, відповідність історичних фактів та логічна зміна деяких з них у зв'язку з роботою в конкретному жанрі.

Розглянувши конструювання альтернативної історії в обох текстах, доходимо до висновку, що в обох романах воно схоже, але водночас різне. Зі спільного те, що тоталітаризм постає неминучою моделлю в обох романах автора. І навіть попри його українськість в «Харкові 1938» або імперськість з боку країни-сусіда у «Рівне/Ровно», вона приречена на негативний фінал, поразку та засудження. З відмінного – використання образів історичних постатей (у «Рівне/Ровно» їх майже немає, адже вся увага спрямована на загальний історично-політичний контекст),

чіткість датування (у «Рівне/Ровно» воно переважно вибіркоче та відносне, а в «Харкові 1938» більш конкретне та повне), вибір різних часових площин (початок ХХ ст. та початок ХХІ ст.), герої чи неповні антиподи в обох романах (Юрій Коцюба – герой-борець за державу, Шлойма Ецірван – інертна маленька людина).

Важливо було розглянути та порівняти художнє та історичне в романах. В обох текстах воно майстерно переплетене та створює унікальну картину, новий світ та цілковиту альтернативу історичних подій. Деякі персонажі змінені частково (М. Хвильовий, М. Семенко), деякі навпаки докорінно (Ю. Коцюба, Є. Коновалець, В. Винниченко). У тексті «Рівне/Ровно» реальних постатей майже не зустрічаємо, лише можемо увідповіднити цілковиту меншість із прототипами.

Історичне тло в романі «Харкові 1938» окреслено вичерпно, хоч і не послідовно, без особливої хронології, згадано багато дат, фактів та передумов. Натомість у «Рівне/Ровно» автор уводить нас у контекст менш детально, намагаючись сфокусувати увагу на внутрішніх переживаннях героя.

Разом з тим, під час окреслення мети цієї роботи, був згаданий намір обґрунтувати жанрові особливості романів й окремі наявні там літературні явища. Зокрема нами були розглянуті жанри утопії, антиутопії, з яким вдалося увідповіднити роман «Рівне/Ровно», й окремо – антиантиутопії, що так диференціює свій текст «Харків 1938» сам О. Ірванець. Визначаючи цей жанр, було важливо відштовхуватися безпосередньо від тексту, відповідно антиантиутопія за Ірванцем це текст, де заперечується класична антиутопія, проте водночас написане не стає від цього утопічним, зважаючи на всі викриті вади персонажів, держави в тексті загалом, а також відкритий фінал, який все ж має переважно негативну перспективу, зважаючи на загарбницькі плани очільника України.

Буфонада та бурлеск також проаналізовані в цій роботі в межах двох романів. В обох текстах вони наявні, але інтенсивність вияву різниться. У тексті «Харків 1938» ці явища використані більш повно, ніж в «Рівне/Ровно», проте в обох випадках на їхній вияв впливає створена автором альтернативна історія, яка в

деяких аспектах є гротескною та комічною, зважаючи на деформований історичний контекст.

Комічного в обох текстах достатньо багато і на його виникнення впливає не тільки специфіка жанру альтернативної історії, де події кардинально змінені, що й може викликати незбіг з реальністю з різним ступенем вияву, а й мовна гра зі стилістичним перевантаженням, адже форма та структура тексту доволі складна та має велику кількість нагромаджень, пародіювання цілком серйозних явищ, не в останню чергу завдяки гротеску та гіперболі. Комізм у романах виконує й критичну функцію, зокрема викриває штучність політичних конструкцій, суспільні вади, несправжність історичних наративів та колективної пам'яті.

Альтернативна історія в літературі, зокрема в українській, залишається в стані недостатньої дослідженості. Окрім розробки літературної теорії, важливо аналізувати тексти, які є прямими представниками цього жанру, зважаючи на актуальні проблеми, які автори розглядають у своєму написаному, складність таких текстів як з боку форми, так і змісту та відносній популярності серед читачів. Розгляд таких текстів дозволить проаналізувати стилістичні, змістові та наративні особливості осмислення альтернативного минулого, що демонструє міждисциплінарність жанру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєва В. Новий роман Ірванця: комунізм під знаком тризуба. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-41815600> (дата звернення: 23.02.2025 р.).
2. Аністратенко А. Альтернативна історія як метажанр української і зарубіжної прози: компаративна генологія і поетика. Монографія. Чернівці: БДМУ, 2020. 548 с.
3. Антиутопія. *Літературознавчий словник-довідник* / ред.: Р. Гром'як, Ю. Ковалів, В. Теремко. 2-ге вид. Київ, 2007. С. 48–49.
4. Бровко О. Альтернативні художні версії минулого і літературі сьогодення: спроба типологізації. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. 2014. № 3. С. 189–197.

5. Бурлеск. *Літературознавчий словник-довідник* / ред.: Р. Гром'як, Ю. Ковалів, В. Теремко. 2-ге вид. Київ, 2007. С. 99–100.
6. Буфонада. *Літературознавчий словник-довідник* / ред.: Р. Гром'як, Ю. Ковалів, В. Теремко. 2-ге вид. Київ, 2007. С. 100–101.
7. Винниченко В. Сонячна машина. Харків : Фоліо, 2023. 832 с.
8. Відображення політичних поглядів В. Винниченка в його листуванні / Сахно І. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. — Т. 16. — К., 2008. — С. 324-360.
9. Волков А. Бурлеск. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Чернівці, 2001. С. 77–78.
10. Грабович Г. Уявімо собі на мить... URL: <https://krytyka.com/ua/articles/uyavimosobi-na-myt> (дата звернення: 23.02.2025 р.).
11. Гладко К. Природа сміху у поетичній творчості О. Ірванця. *Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення та підходи*. 2017. С. 452–454.
12. Громадське радіо. Письменник Олександр Ірванець – про свій новий роман «Харків», 2018 // YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=5yVRyqrmXEI&ab_channel=%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%B4%D1%96%D0%BE (дата звернення: 02.02.2025).
13. Дерев'яно П. Аркан вовків. Вінниця : Дім Химер, 2019. 448 с.
14. Дерев'яно П. Тенета війни. Вінниця : Дім Химер, 2023. 448 с.
15. Дядук К. Олександр Ірванець презентував у місті альтернативну історію Харкова 1938 року. *Новини Хмельницького «Є»*. URL: https://ye.ua/kultura/30826_Oblivayis_benzinom_i_spalyiyisya_zayaviv_u_Hmelnickomu_pismennik_irvanec.html (дата звернення: 20.02.2025).
16. Євченко О. Класична антиутопія і роман О. Ірванця «Рівне/Ровно/Стіна. Нібито роман». 2005. С. 277–281.

17. Є Новини Хмельницького YeUa. Олександр Ірванець. Фрагмент з роману «Харків 1938», 2017 // YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Qk5wpLnzhsQ&ab_channel=ЄНовиниХмельницькогоYeUa (дата звернення: 05.01.2025).
18. Єршов В. Буфонада. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Чернівці, 2001. С. 78.
19. Жадан Сергій Вікторович / А. А. Біла // *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-20288>.
20. Загородній М. Тарас Шевченко та «Вечірній Київ»: образ Кобзаря у архівних газетах. *Вечірній Київ*. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/50367/> (дата звернення: 16.05.2025).
21. Зінкевич О. Євген Коновалець і наша доба. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/06/14/42598/> (дата звернення: 20.05.2025).
22. Іваничук Р. Манускрипт з вулиці Руської. Харків : Фоліо, 2019. 218 с.
23. Ірванець О. Рівне/Ровно (стіна). Луцьк : ПВД «Твердин.», 2023. 208 с.
24. Ірванець О. Харків 1938. Київ : Laugus, 2017. 240 с.
25. Коцюбинський М. Харитя. Маленький грішник. Харків : Фоліо, 2020. 127 с.
26. Котляр О. Ю. Альтернативна історія – метажанр. *Революції і голодомори в історичній спадщині України. «Могилянські читання – 2017»*. Всеукраїнська науково-практична конференція. «Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти» : тези. 2017. URL: <https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/968/1/МЧ-2017.pdf> (дата звернення: 17.01.2025).
27. Кожелянко В. Дефіляда в Москві. Львів : Вид-во Старого Лева, 2024. 245 с.
28. Кожелянко В. Ефіопська Січ. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2011. 192 с.
29. Кожелянко В. Конотоп. Львів : Кальварія, 2001. 176 с.
30. Кожелянко В. ЛжеNostradamus. Львів : Кальварія, 2001. 148 с.

31. Кожелянко В. Тероріум. Львів : Кальварія, 2002. 172 с.
32. Кривуца Л. Пролетарський карнавал незалежної У.Р.С.Р. URL: <https://litcentr.in.ua/blog/2017-07-12-152> (дата звернення: 23.02.2025 р.)
33. Кучерук О. Євген Коновалець. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2009. Т. 5. С. 28. URL: <https://esu.com.ua/article-4876> (дата звернення: 16.05.2025).
34. Кучерук О. Коновалець Євген Михайлович. *Енциклопедія сучасної України*. Київ, 2014. Т. 14. С. 288. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Konovalets_E (дата звернення: 16.05.2025).
35. Лівій Т. Від заснування Міста. Книги I-V / пер. Н. Яковенко. Київ : Laurus, 2022. 384 с.
36. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – 2-е вид. – К. : Академія, 2007. – 752 с.
37. Людина у високому замку / Філіп К. Дік; пер. з англ. Ірини Серебрякової. – 2-ге вид., змін. – Київ : Комубук, 2020. – 360 с.
38. Макшеєва Н. Розвиток альтернативної історії в сучасному літературному процесі України. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. 2013. № 21. С. 235–246. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=kdsm_2013_21_34 (дата звернення: 18.01.2025).
39. Матвієнко С. Історія як ареал гри / С. Матвієнко // Слово і час. – 2000. – № 2. – С. 24 – 27.
40. Нечуй-Левицький І. Микола Джеря. Тернопіль : Навч. кн. – Богдан, 2020. 192 с.

41. Новиков А. Альтернативна історія України в романі Олександра Ірванця «Харків 1938»: основні теми, образи і прообрази // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. 2021. Т. 32, Вип. 6. С. 192–200.
42. Онацький Є. Юрій Коцюбинський. *Українська мала енциклопедія*. 16-те вид. 1960. Т. 8. С. 749.
43. Орвелл Дж. 1984. Київ: Видавництво Букшеф, 2023. 368 с.
44. Пітик А., Пітик К. А все могло бути інакше: Альтернативна історія України у 5-ти книжках. *Читомо*. URL: <https://chytomo.com/a-vse-mohlo-buty-inakshe-alternatyvna-istoriia-ukrainy-u-4-kh-knyzhkakh/> (дата звернення: 15.05.2025).
45. Поліщук О. Альтернативна історія в новітньому літературному процесі : Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Старобільськ, 2016. 209 с. URL: https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/04/Polischuk_O_L_Disertatsiya_na_zdobuttya_naukovogo_stupenyua_kandidata_filologichnikh_nauk.pdf (дата звернення: 19.01.2025).
46. Попов Ю. Антиутопія. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Чернівці, 2001. С. 26.
47. Святець Ю. Злами в історії як точки біфуркації // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. Київ, 2008. Вип. 3. С. 297-318.
48. Слово про будинок «Слово» / Володимир Кулі; передм. Віри Агеєвої. — Київ : Віхола, 2025. — 168 с. — (Серія «Життя»).
49. Стельмах Х. «Теорія можливих історій Рейнгарта Козеллека: традиція та інновація // Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. – К. : «Дух і літера», 2006. – С. 7 – 8.
50. Стріха М. Анти-антиутопія за Ірванцем // day.kyiv.ua. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayinci-chytayte/anty-antiyutopiya-za-irvancem> (дата звернення: 28. 01. 2022).
51. Філософсько-естетичні погляди Михайля Семенка [Текст] : дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / Жадан Сергій Вікторович ; Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г.С.Сковороди. - Х., 2000. - 165 арк. - арк. 156-165.

52. Хмельовська О., Романченко В., Мимрук О. Олександр Ірванець: «Харків 1938» буде зрозумілий дуже небагатьом // Читомо. URL: <https://archive.chytomo.com/news/oleksandr-irvanec-mij-roman-bude-zrozumilij-duzhe-nebagatom> (дата звернення: 06.04.2025).
53. Цьох Л. Ї Антиутопія: модель жанру. Мова і культура. Київ: Вища школа 2011. 257–264 с.
54. Шевчук З. Засоби моделювання історії в постмодерній українській прозі : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія 247 Вісник Запорізького національного університету №2, 2014 літератури» [Електронний ресурс] / Зоя Володимирівна Шевчук. – К., 2006.
55. Щербак Ю. Час смертохристів. Київ : Ярославів Вал, 2011. 480 с.
56. Шевчук Д. Критика. URL: <https://m.krytyka.com/ua/reviews/kharkiv-1938-roman> (дата звернення: 28.01.2025).
57. Alternate History. *The Encyclopedia of Science Fiction*. URL: https://sf-encyclopedia.com/entry/alternate_history.
58. ARD. Zahl der Mauertoten bis heute nicht geklärt (Чисельність жертв муру досі невідома). *tagesschau.de*. URL: <https://www.tagesschau.de/inland/mauertote-ts-100.html> (дата звернення: 07.05.2025).
59. Disraeli B. Alroy. *The Project Gutenberg EBook of Alroy, by Benjamin Disraeli*. URL: <https://www.gutenberg.org/files/20002/20002-h/20002-h.htm> (date of access: 15.05.2025).
60. Cowley R. What if? : the world's foremost military historians imagine what might have been : essays. New York : Berkley Books, 2000. 420 p.
61. Fry S. Making History. New York : Soho Press, 2018. 594 p.
62. Geoffroy-Château L. Napoléon et la conquête du monde, 1812-1832 : histoire de la monarchie universelle. Paris : Chez H.-L. Delloye, 1836. 496 p. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k55580929/f10.item> (date of access: 20.04.2025).
63. Harris R. Fatherland. London : Penguin, 2022. 560 p.
64. Hellekson, Karen. *The Alternative History : Refiguring Historical Time* / Karen Hellekson. – Kent, Ohio : The Kent State University Press, 2001. – 128 p.

65. Murray E. West Berlin: The City in the Middle. *Berlin Wall Art*. URL: <https://web.archive.org/web/20110707224712/http://www.berlinwallart.com/literature.htm> (date of access: 16.05.2025).
66. Turtledove H., H. Greenberg M. The best alternate history stories of the 20th century. New York : Del Rey, 2001. 428 p.

ДОДАТКИ

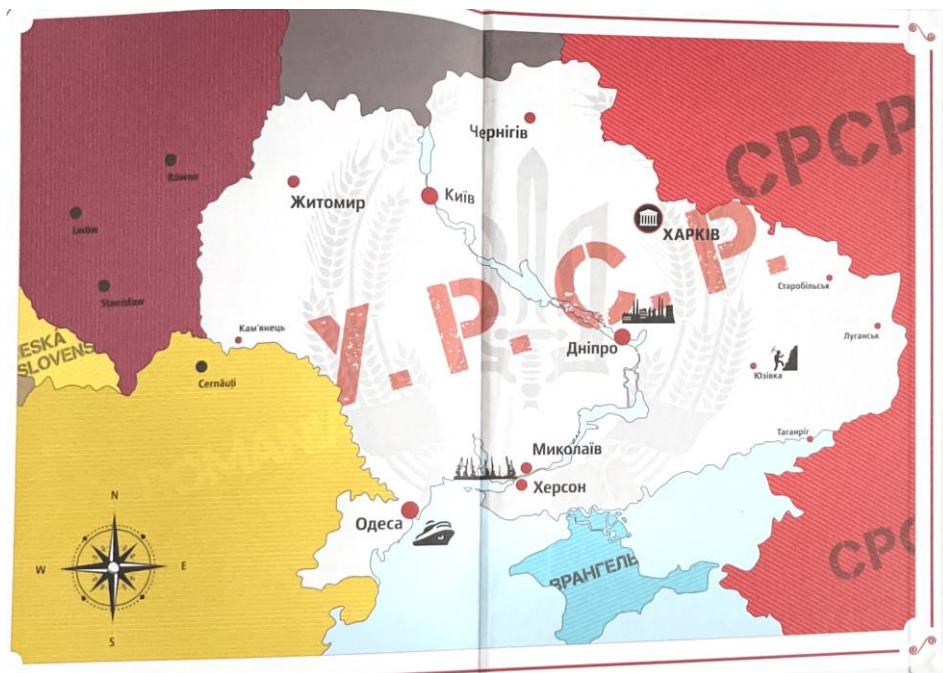

Рис. 1 Форзац книги «Харків 1938». Карта УРСР [1]

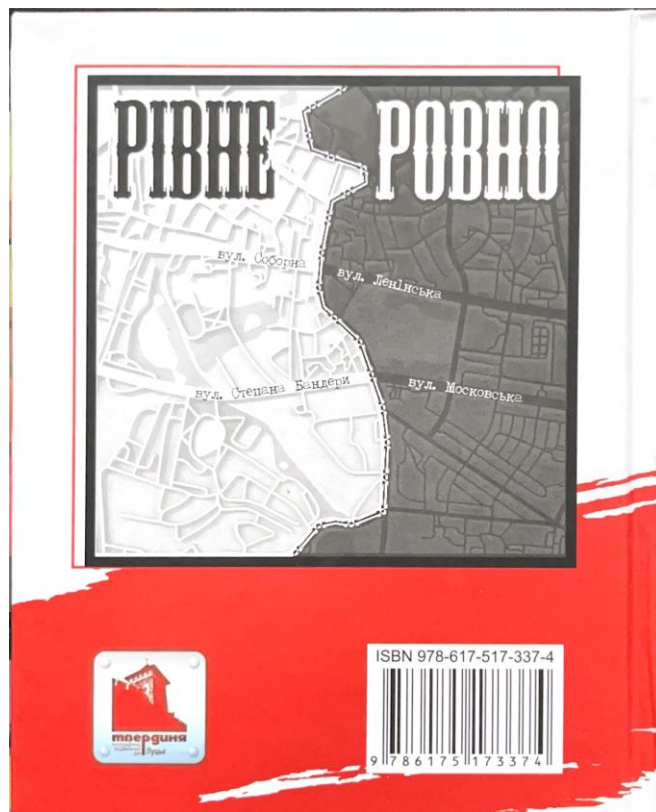

Рис. 2 Зворотній бік книги «Рівне/Ровно». Карта розділеного міста [2]